

Dóórgaan

Veerkracht in gezinnen met multiproblematiek:
preventie door complexiteit te omarmen.

Kennissynthese

Inhoudsopgave

1.

Introductie

2.

Projectdoel
& Methode

3.

Wat is
veerkracht?

4.

Kenmerken
van veerkracht

5.

Bronnen
van veerkracht

6.

Elementen
van veerkracht
volgens burgers,
professionals en
beleid-
makers

7.

Wat hebben
gezinnen
met multi-
problematiek
nodig?

9.

Aan-
bevelingen

8.

Kernpunten

Bijlage 1.

Bijlage 2.

Gebruik deze inhoudsopgave om door de resultaten van dit onderzoek te bladeren.

Klik op één van deze hoofdstukken om meer te lezen over het betreffende onderwerp.

Auteurs:

Remy Vink (TNO)
Ilona Wildeman (TNO)
Lieke de Jong (TNO)
Guido Veldhuis (TNO)
Pepijn van Empelen (TNO)
Paula van Dommelen (TNO)
Minne Fekkes (TNO)

Meelezers:

Harry Kruijter (IPW)
Idelet Heij (Gemeente Den Haag)
Hannah Hollestelle (ExpEx)

Dit is een uitgave van TNO, Leiden, februari 2026.

Introductie

Gezinnen met multiproblematiek hebben te maken met een combinatie van sociaaleconomische, psychosociale en gezondheidsproblemen.^{1 2} Dit betreft een complex samenspel van meerdere problemen die zich opstapelen en over de tijd (soms over generaties) interacteren, en die volgens professionals moeilijk op te lossen zijn. Veelvoorkomende problemen zijn: schulden, werkloosheid of laag inkomen en armoede, huisvestingsproblemen, psychische en andere gezondheidsproblemen, opvoedproblemen, en vormen van huiselijk geweld. Deze problemen geven veel ongezonde *stress* en *strain*³ (langdurige spanning door (vaak) onveranderbare ongunstige omstandigheden).

Op basis van CBS-data schatten we dat jaarlijks rond de 45.000 gezinnen (2,5% van alle gezinnen) te maken hebben met een combinatie van deze problematiek in drie domeinen: sociaal-economisch, psychosociaal jeugdige en psychosociaal volwassene.⁴

Vooraf in Nederland, is veel onderzoek verricht naar gezinnen met multiproblematiek, meestal vanuit het perspectief van de professional en altijd gericht op de problemen in deze gezinnen.^{5 6 7 8 9 10 11 12 13 14}

In dit onderzoek draaiden we het perspectief om en keken we naar de *veerkracht* van gezinnen. Daarbij hebben we de *complexiteit* van het thema niet geschuwd maar juist omarmd, en betrokken we de perspectieven van gezinnen en burgers zelf.

Dit **ZonMw-project** link is een samenwerking van [TNO](#), [Instituut voor Publieke Waarden](#), [Stichting Expex](#), [gemeente Den Haag \(Doorbraaklab\)](#) en de [Rijksuniversiteit Groningen](#).

In deze kennissynthese geven we in samenhang de resultaten van projectfase 1 weer. Eerst geven we een definitie van veerkracht en bespreken we de belangrijkste *elementen* van veerkracht. Daarna zoomen we in op bronnen van veerkracht en wat burgers met multiproblematiek zelf zeggen nodig te hebben. Tot slot geven we aanbevelingen voor professionals en beleidmakers. De methode van onderzoek en toelichting op de resultaten zijn te vinden in [bijlage 1](#); de sterke kanten en beperkingen van het onderzoek in [bijlage 2](#).

2.

Projectdoel & Methode

Projectdoel

Methode

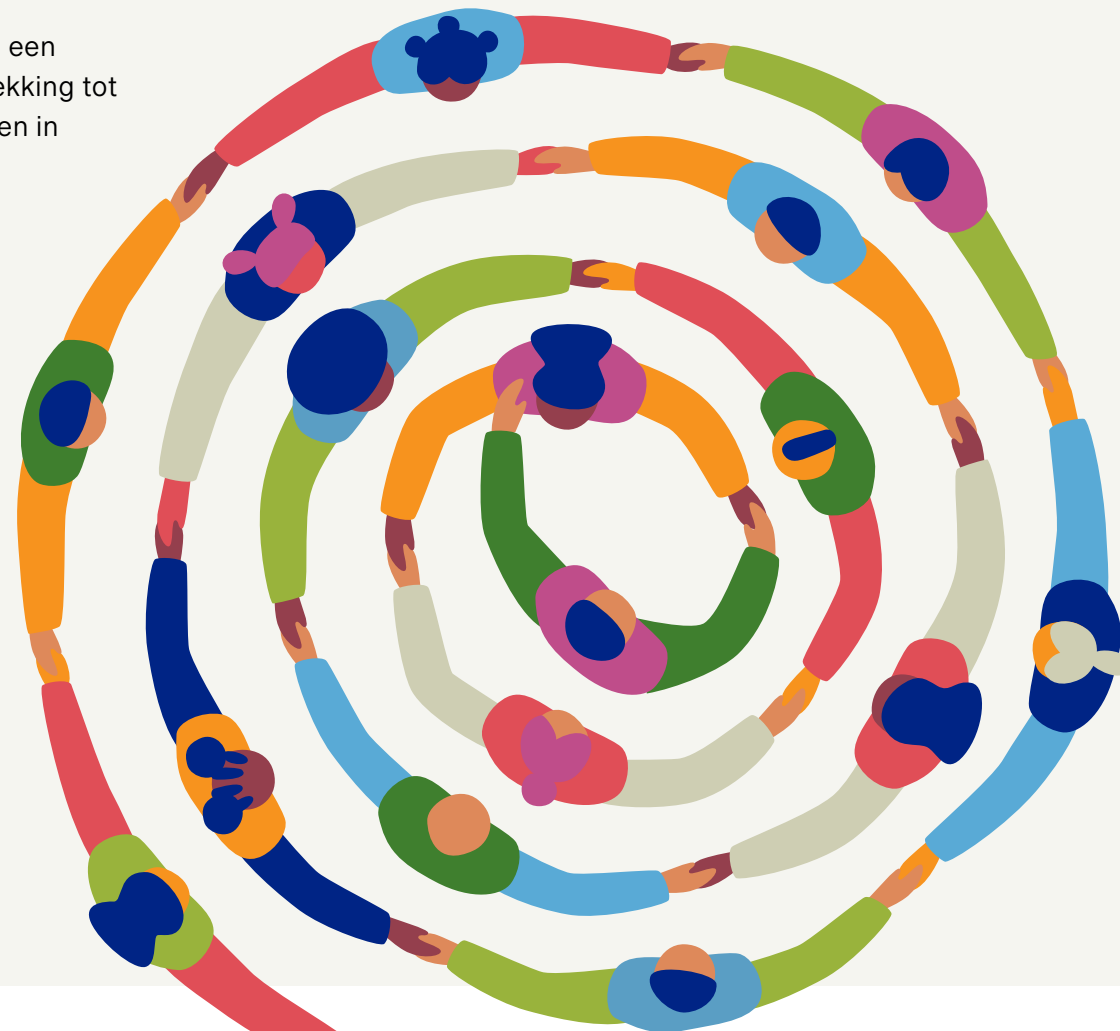
Projectdoel

Met dit project willen we een bijdrage leveren aan het voorkomen van (de stapeling van) problemen en terugval van gezinnen met multiproblematiek door na te gaan hoe we kunnen investeren in de veerkracht en beschermende factoren van en rond deze gezinnen.

Doelen:

1. Ontwikkelen van een kennisbasis en een systeemdynamisch model met betrekking tot veerkracht en beschermende factoren in gezinnen met multiproblematiek.
2. Het vertalen van deze kennis naar hulpmiddelen voor de praktijk, beleid en voor burgers zelf.

In deze kennissynthese bespreken we de bevindingen van doel 1.

Methode

Om doel 1. te bereiken zijn de volgende activiteiten uitgevoerd:

a. Drie literatuurstudies, over:

- (Elementen en modellen van) veerkracht en beschermende factoren bij tegenslag in gezinnen.
- Interventies die (elementen van) veerkracht in gezinnen bevorderen, in Nederland.
- Interventies die (elementen van) veerkracht in gezinnen bevorderen, internationaal.

b. Individuele en groepsgesprekken, met:

- Burgers met multiproblematiek
- Groepsgesprekken (focusgroepen) met praktijkprofessionals, leidinggevenden, Doorbraakcoaches, teams GezinsGericht Werken, en met beleidsmedewerkers, procescoördinatoren en ketenregisseurs van gemeenten.

c. Secundaire data-analyses:

- In een bestaande dataset van gezinnen met multiproblematiek die een intensief ambulante interventie hebben ontvangen (W2Severe) ¹⁵ zijn analyses uitgevoerd met de uitkomsten op de *Zelfredzaamheidsmatrix* (ZRM) ¹⁶ die ingevuld werd voorafgaand aan de start van één van zes geïncorporeerde interventies.
- Met geanonimiseerde microdata van CBS (registratie-data van relevante voorzieningen en organisaties) zijn analyses uitgevoerd om trends waar te nemen in de groep die we kunnen definiëren als gezinnen met multiproblematiek. ¹⁷

d. Drie *Group Model Building sessies met behulp van de MARVEL-methode ¹⁸:**

- Met experts, burgers, praktijkprofessionals en beleidsmakers zijn modellen ontwikkeld over veerkracht in gezinnen met multiproblematiek.

In de **bijlagen** wordt de methode uitgebreider toegelicht.

* *Group Model Building* = een participatieve methode om vanuit verschillende perspectieven een model te creëren van en inzicht te verkrijgen in complexe problemen ('wicked problems').

3.

Wat is veerkracht?

Wat is veerkracht?

Veerkracht wordt zichtbaar bij tegenslag ¹⁹ Je zou dus verwachten dat er veel bekend is over veerkracht in gezinnen met veel problemen en tegenslag, maar dit is niet het geval. Wel is, vooral internationaal, veel onderzoek uitgevoerd naar veerkracht in het algemeen. Daarbij worden veerkracht (*resilience*) en tegenslag (*adversity*) steeds samen besproken, als twee zijden van dezelfde medaille. In de systematische literatuurstudie hebben we daarom breed gezocht op veerkracht in gezinnen, niet specifiek in gezinnen met multiproblematiek.

Veerkracht definiëren we, op basis van de gevonden internationale wetenschappelijke literatuur ²¹, als een dynamisch proces van succesvolle *aanpassing* van mensen aan *tegenslag* en/of langdurig belastende omstandigheden.

Is er altijd veerkracht?

Ja. Maar je ziet het niet altijd.

Drie vereisten om veerkracht te kunnen zien

Voor veerkracht om zichtbaar en actief te worden, zijn er drie vereisten ²⁰:

- Een situatie van (aanzienlijke) tegenslag, ongunstige omstandigheden, problemen (*adversity*).
- De aanwezigheid van een aantal middelen en bronnen (*resources*) die de tegenslag kunnen mitigeren, en aanpassing kunnen bevorderen.
- Een succesvolle (positieve) aanpassing aan de nieuwe situatie of het voorkomen dat een ongunstige situatie of probleem zich voordoet.

4.

Kenmerken van veerkracht

Dynamisch en intergenerationeel

Patronen van veerkracht

Veerkracht in relatie tot omgeving

Individueel en collectief

Dynamisch en intergenerationeel

Veerkracht is altijd in ontwikkeling en kan veranderen over de tijd.

Burgers en professionals spraken in dynamische termen die een 'beweging' suggereren:

Nou, veerkracht is voor mij (...) doorgaan, ook al zie je geen uitweg of weet je het niet meer, ben je alleen. Ja, gewoon blijven doorgaan. (...)
– [een ouder]

Ik ben altijd onder de indruk van wat er doorgaat, dat in het gewone leven alles nog door gaat. Wat maakt dat het zo lukt en niet alles stil staat?
– [een professional]

Voor mij is toch ook flexibiliteit een heel belangrijk onderdeel van veerkracht. Want je kan natuurlijk ook helemaal lam slaan omdat je denkt, ik overzie het allemaal niet meer. Maar je kan ook in beweging komen (...)
– [een professional]

4.

Kenmerken van veerkracht

Dynamisch en intergeneratieel

Patronen van veerkracht

Veerkracht in relatie tot omgeving

Individueel en collectief

Dynamisch en intergeneratieel

Veerkracht is, net als multiproblematiek (en evenals trauma en andere *Adverse Childhood Experiences*)²², intergeneratieel: via **positieve gezinspatronen** kan een cascade van veerkracht van de ene op de andere generatie, teweeg gebracht worden.^{23 24 25}

Ik kom uit een familie waar best wel veel misbruik van alcohol, drugs, (...) mannen met losse handjes en dat soort dingen was. Dus wij hebben heel erg moeten strijden voor ons bestaan. En dat voel ik ook nu zelf als derde generatie. (...) waardoor ik dus wel heel erg merk hoe krachtig we eigenlijk zijn.
– [burger, alleenstaand, vrouw]

Dat zit echt in de vrouwenlijn van de familie. (...), ik kom uit een vrouwenfamilieband waar heel veel struggles zijn, en wij hebben altijd zoiets van, ja opgeven is geen optie (...) Je kan in een diep dal zitten, maar probeer er altijd uit te komen. Want het is voor jezelf en je gezin het allerbeste om er weer bovenop te komen.
– [burger, vrouw]

Die mentaliteit is ook enigszins mijn roots ook, mijn vader is hier ooit met één onderbroek heen gevlucht vanuit (...), om een beter leven voor zichzelf op te bouwen. En dat is ook een verhaal waar hij altijd aan refereert. Dan zegt ie: wat zit je nou te zeuren, man? (...) Ik begon maar met één onderbroek zonder sociaal netwerk, en het is mij ook gelukt.
– [burger, man]

Kijk naar wat er wel kan en niet naar wat volgens jou moet. Dat heb ik wel van haar [moeder van respondent] meegekregen. Zo is ze zelf ook wel opgegroeid denk ik. Ik weet eigenlijk weinig over haar ouders. Ik weet dat ze een jonge meid was in de Tweede Wereldoorlog. Daar is het misschien wel een beetje vandaan gekomen (...)
Een van de dingen die ze eigenlijk altijd zei was, 'als er iets niet kan zoals het moet, dan moet het maar zoals het kan'. En ja, dat is dus eigenlijk mijn hele tienertijd ingepropt door mijn oma.
– [burger, vrouw]

4.

Kenmerken van veerkracht

Dynamisch en intergenerationeel

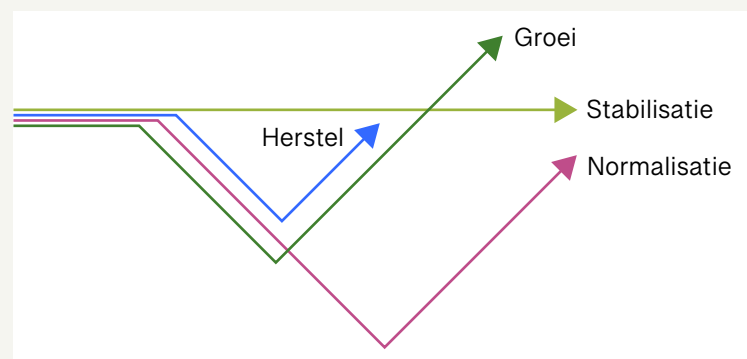
Patronen van veerkracht

Veerkracht in relatie tot omgeving

Individueel en collectief

Patronen van veerkracht

Hoewel het woord 'veerkracht' beweging suggereert is het beeld van 'ergens naar **terug**veren' onterecht. Niet iedereen veert namelijk terug naar een bepaald eerder niveau (eigenlijk kan dus beter gesproken worden van 'kracht' of 'draagkracht'). Ungar ²⁶ ²⁷ beschrijft zeven patronen van veerkracht, variërend van: posttraumatische groei als groei voorbij een eerder niveau van veerkracht, tot ongunstige aanpassing. Zie Figuur 1 en 2.

Figuur 1. Niveau's van veerkracht

(...) het is alleen maar hechter en hechter geworden bij ons [in het gezin] (...) het is meer positief uitgekomen dan negatief (...) en dat zie ik ook wel (...).

– [ouder]

Post-traumatische groei of “*ontsnapping*” [genoemd door een jongere] aan intergenerationele problematiek of *strain* door onveranderbare ongunstige omstandigheden, vragen veel individuele veerkracht en toegang tot bronnen zoals therapie, een sociaal netwerk of rolmodel.

Om eruit te komen is voor iedereen anders. Je hebt toekomstperspectief nodig. Het is ook een stukje acceptatie, je moet er klaar voor zijn. Verantwoordelijkheidsgevoel, mijn ouders hadden dat niet, ik moet zelf verantwoordelijkheid nemen voor mijn eigen problemen. Je moet er ook voor kiezen. (...) ik had een tante en oom met stabiel gezin, ik zag, er bestaat ook liefde. Het was bijna een soort verlangen (...) ik moet het zelf doen.

– [jonge volwassene]

4.

Kenmerken van veerkracht

Dynamisch en intergenerationeel

Patronen van veerkracht

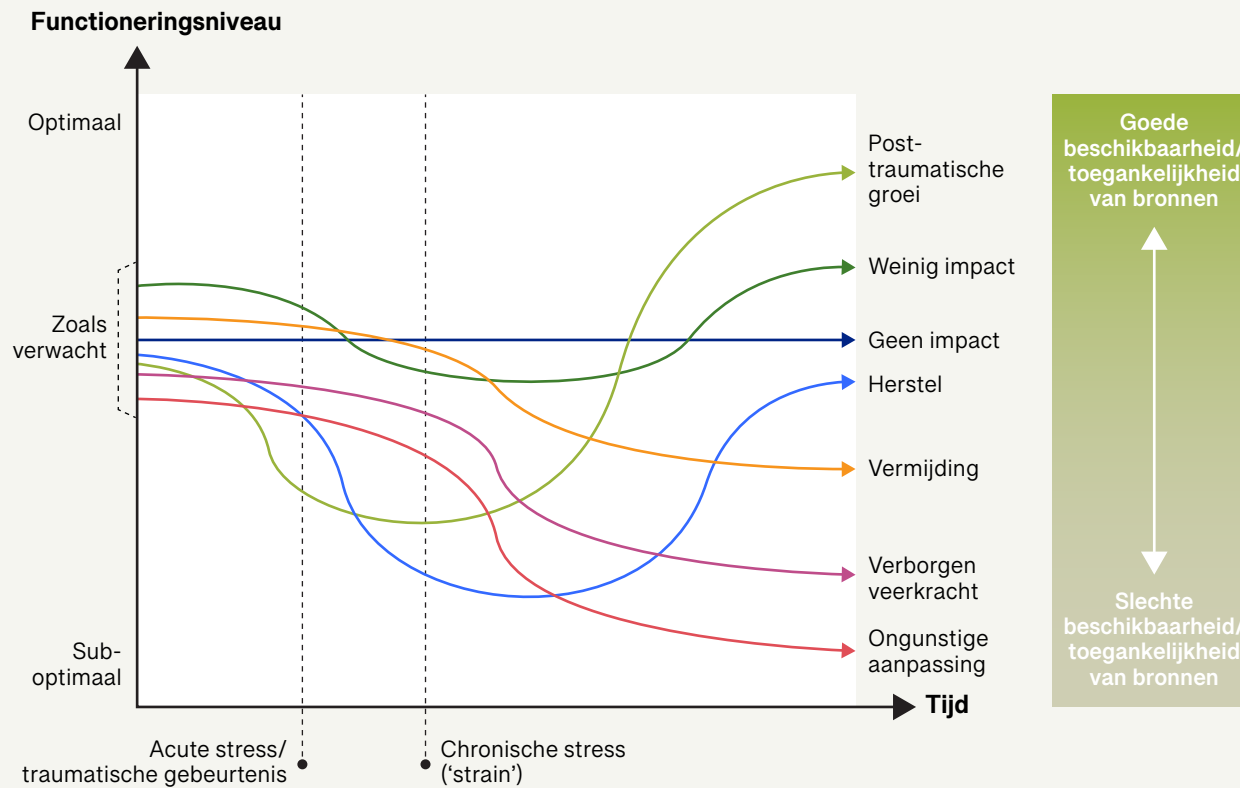
Veerkracht in relatie tot omgeving

Individueel en collectief

Patronen van veerkracht

Er blijkt dan ook een verband tussen patronen van veerkracht en de mate waarin iemand de beschikking heeft over en toegang heeft tot bronnen die veerkracht kunnen herstellen of doen groeien. Individuen en gezinnen met veel veerkrachtbronnen ervaren meer groei en hebben minder last van tegenslag, terwijl gezinnen met weinig bronnen

meer vermijdende, verborgen of ongunstige aanpassing laten zien (zie Figuur 2).
Verborgen veerkracht²⁸ is elke vorm van coping die cultureel of contextueel bepaald is en daardoor niet als veerkracht wordt gezien of door buitenstaanders negatief wordt beoordeeld.

Figuur 2. Zeven patronen van (gezins)veerkracht bij tegenslag (naar Ungar, 2016)²⁹

4.

Kenmerken van veerkracht

Dynamisch en intergenerationeel

Patronen van veerkracht

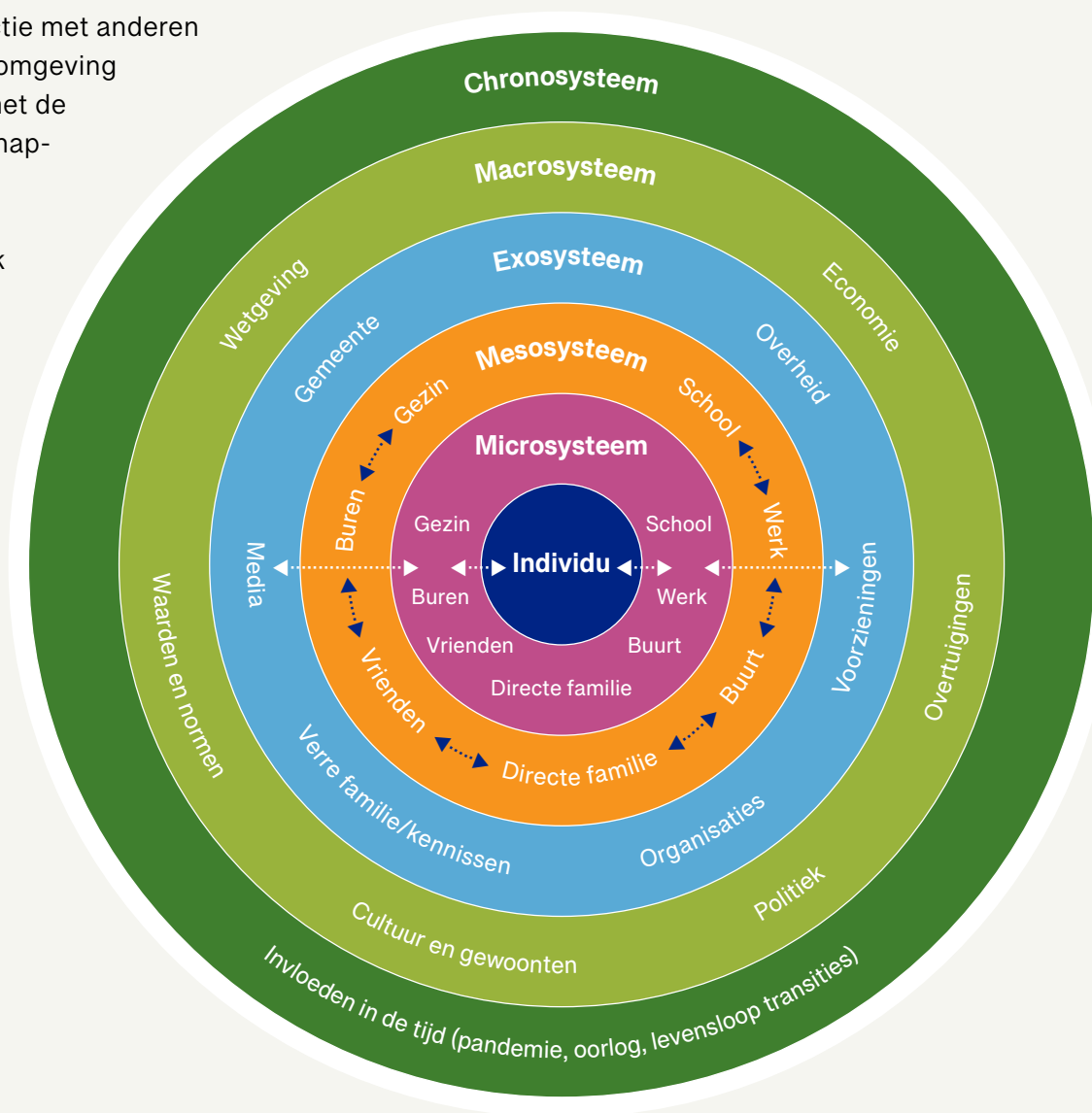
Veerkracht in relatie tot omgeving

Individueel en collectief

Veerkracht in relatie tot omgeving

Veerkracht ontwikkelt zich in interactie met anderen en met de omgeving: met de nabije omgeving zoals het gezin, werk of school, en met de bredere culturele, fysieke en maatschappelijke omgeving. Modellen van veerkracht, beschreven in wetenschappelijke literatuur, gaan dan ook altijd uit van het *Sociaal Ecologisch Systeem model* ³⁰ waarin het individu in het midden is weergegeven met daaromheen het micro- meso- en macrosysteem en het chronosysteem (de ontwikkeling door de tijd). Zie figuur 3.

Figuur 3. Sociaal Ecologisch Systeem model (Bronfenbrenner, 1979)

4.

Kenmerken
van veerkrachtDynamisch en
intergenerationeelPatronen
van veerkrachtVeerkracht in
relatie tot omgeving**Individueel en
collectief**

Individueel en collectief

Veerkracht kan worden beschouwd als zowel een individuele eigenschap, als een collectief verschijnsel, bijvoorbeeld binnen het gezin (*family resilience*) of in dynamische systemen zoals een organisatie, team of wijk. Men spreekt bijvoorbeeld ook van een veerkrachtige samenleving of economie (bijvoorbeeld na de covid-pandemie). ³¹

Gezinsveerkracht (*family resilience*) is het vermogen van het gezinssysteem als geheel om zich succesvol aan te passen aan tegenslag, belastende omstandigheden en eisen die vanuit de omgeving aan het gezin worden gesteld. ³²

In dit onderzoek keken we naar zowel individuele als gezinsveerkracht.

Dat als je thuis komt, de ruimte krijgt om te ventileren. Dat er naar je gevraagd wordt, niet alleen als iemand boos is (...) dat er ouders zijn die dan gaan kijken van wat maakt dat kind boos.

– [ouder]

Wat mij veerkracht heeft gegeven was mijn kind, zonder mijn kind had ik hier misschien niet meer gezeten, die heeft gezorgd dat ik door wilde en dat ik me daar ook heel erg verantwoordelijk voor voelde om door te gaan.

– [ouder]

Door wel met elkaar te blijven communiceren over hoe het voor ons allebei is. En ook al begrepen we het niet altijd van elkaar, we respecteerden het wel van elkaar. (...) Het stukje begrip en elkaar vrij laten in wat je voelt, wat je nodig hebt. Dat is denk ik het allerbelangrijkste. Blijf bij wat jij nodig hebt. Maar communiceer dat ook op een positieve manier naar elkaar. Blijf met elkaar in gesprek.

– [ouder]

De liefde die ik hier in huis had. (...) Ja, honderd procent. Daar word ik het gelukkigst van.

– [ouder]

5.

Bronnen van veerkracht

Interne en externe bronnen

Psychologische bron

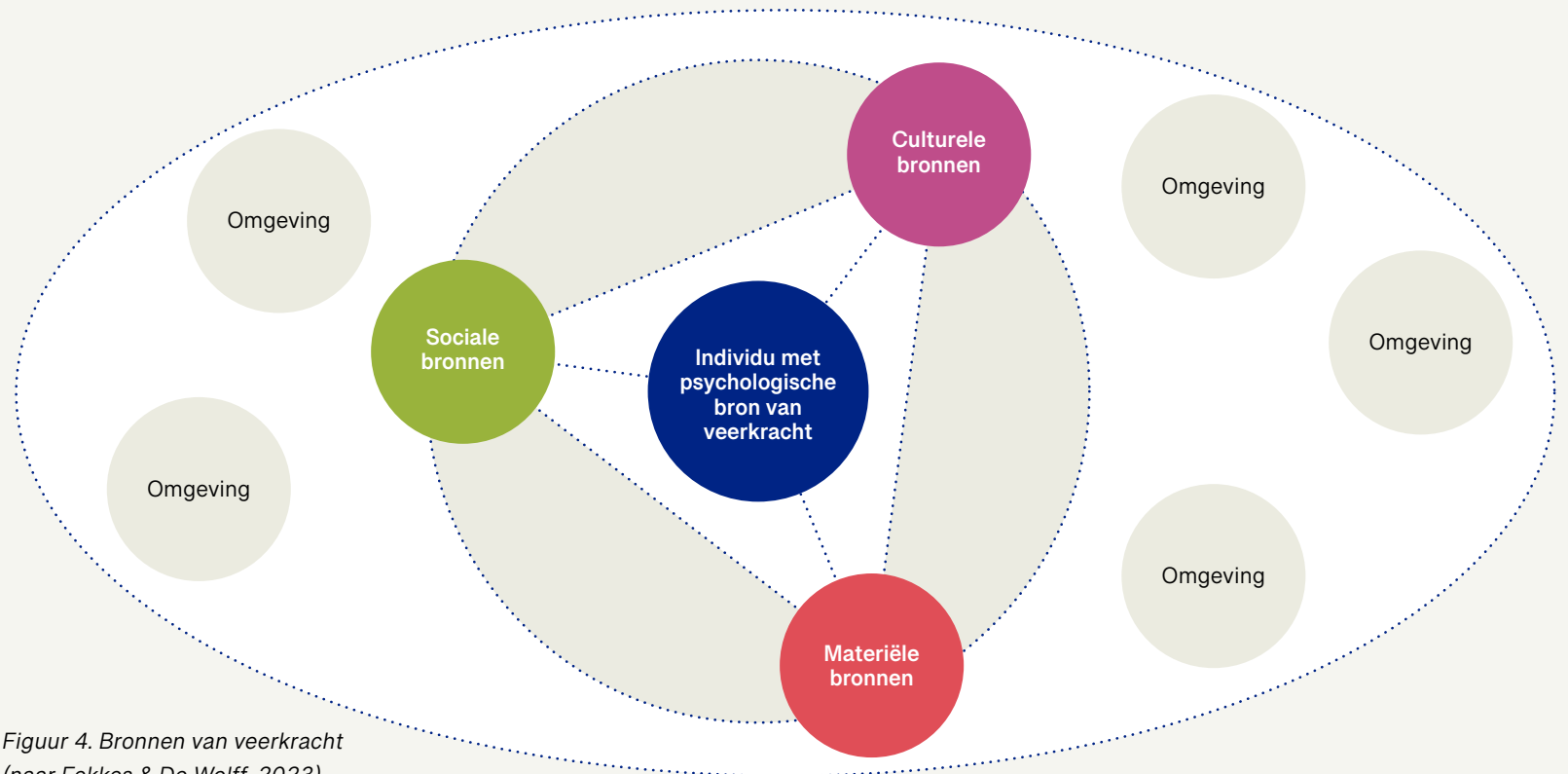
Sociale bron – gezinsveerkracht

Materiële en Culturele bronnen

Interne en externe bronnen

Bronnen van veerkracht kunnen intern of extern zijn. De interne bron is psychologisch van aard en betreft het individu. Externe bronnen liggen daarbuiten en kunnen onderverdeeld worden in: sociale bronnen, materiële bronnen en culturele bronnen ³³; vergelijkbaar met de systemen in het *Sociaal Ecologisch Systeem model*: dichtbij en verder weg.

Het denken in 'bronnen van veerkracht' kan helpen bij het in kaart brengen van de veerkracht van een individu of gezin, en bij het gezamenlijk bepalen van handelingsperspectieven, doelen en prioriteiten. Hierna bespreken we, op basis van de literatuurstudies, de elementen van vier bronnen van veerkracht (Figuur 4).

Figuur 4. Bronnen van veerkracht
(naar Fekkes & De Wolff, 2023)

5.

Bronnen van veerkracht

Interne en externe bronnen

Psychologische bron

Sociale bron
– gezinsveerkracht

Materiële en
Culturele bronnen

Psychologische bron

De **interne** bron van veerkracht betreft het individu en is voortdurend in ontwikkeling vanaf de geboorte: genetische aanleg, cognitie, persoonlijkheidskenmerken en temperament (*traits*) en vaardigheden.

Belangrijke elementen voor veerkracht in deze bron zijn: [34](#) [35](#) [36](#)

- Optimisme, positieve kijk of wereldbeeld, hoop, verwachting, nieuwsgierigheid
- Eigenwaarde, zelfvertrouwen en zelfkennis
- Self-efficacy, gevoel van controle, interne 'locus of control'
- Sociale en communicatieve vaardigheden
- Emotie- en zelfregulatie
- Initiatief
- Coping vaardigheden, probleemoplossingsvaardigheden
- Doorzettingsvermogen
- Empathie en compassie jegens anderen, gevoelens van solidariteit en altruïsme
- Zingeving
- Tevredenheid

Hoewel deze elementen van de psychologische (interne) bron van grote invloed zijn op de individuele veerkracht, blijkt het cumulatieve effect van **externe** bronnen (gezin, school, sociaal netwerk) van veel groter invloed op iemands veerkracht [37](#).

5.

Bronnen van veerkracht

Interne en externe bronnen

Psychologische bron

Sociale bron – gezinsveerkracht

Materiële en Culturele bronnen

Sociale bron – gezinsveerkracht

Het sociale netwerk wordt gezien als de belangrijkste bron van veerkracht en kan dichtbij zijn (micro: het gezin of huishouden) of verder weg (exosysteem: school, werk, buurt, vereniging). Mensen met positieve sociale bindingen zijn aantoonbaar beter opgewassen tegen de uitdagingen van het leven dan gezinnen en individuen die een geïsoleerd bestaan lijden. ³⁹ Sociale steun kan emotioneel, praktisch en informatief zijn. ³⁹

Elementen in de sociale bron van veerkracht zijn bijvoorbeeld:

- Het gezin
- Vriendschappen, verdere familie en burens
- Peergroepen, leeftijdgenoten, lotgenoten
- Werkkring, opleiding, dagbesteding, vrijwilligerswerk
- Positieve en veilige schoolomgeving, mentor en betrokken leerkrachten, verwachtingen van leerlingen.
- Hulpverlening
- Groepen en gemeenschappen: sport, vereniging, kerk, wijk of buurt

Het gezin als sociale bron van veerkracht ...

Het gezin is een bijzonder sociaal systeem, met een eigen dynamiek, en eigen gezinsveerkracht (*family resilience*). Sociale en materiële bronnen zijn weliswaar belangrijk voor gezinsveerkracht, maar het zijn vooral de interne gezinsprocessen en de betekenis die aan tegenslag wordt gegeven die bepalend zijn voor de veerkracht in relatie tot problematiek. ⁴⁰

... en de rol van moeders

Ook uit onze analyse van CBS-data blijkt dat het gezinssysteem een belangrijke rol speelt in de psychosociale en sociaaleconomische situatie van zowel ouders als kinderen. Psychosociale problemen bleken vaker voor te komen in samengestelde en eenoudergezinnen. De psychosociale en sociaaleconomische [gezondheid van de moeder in het bijzonder bleek het meest van invloed op de psychosociale gezondheid van het kind](#), ongeacht de gezinssamenstelling. ⁴¹

5.

Bronnen van veerkracht

Interne en externe bronnen

Psychologische bron

Sociale bron – gezinsveerkracht

Materiële en Culturele bronnen

Sociale bron – gezinsveerkracht

Drie groepen van dynamische processen bepalen de veerkracht binnen een gezin ⁴²:

1. Geheel van overtuigingen binnen het gezin:

- Betekenis die samen aan tegenslag en ongunstige omstandigheden wordt gegeven, perceptie van eigen (gezins)veerkracht, normaliseren en contextualiseren van tegenslag, hoe tegenslag wordt verklaard en opgelost kan worden, tegenslag als een behapbare en gezamenlijke uitdaging zien.
- Gedeelde positieve levenshouding, hoop, vertrouwen en optimisme, aanmoediging, initiatief en doorzettingsvermogen, tolereren van onzekerheid en acceptatie van het onveranderbare.
- Gezamenlijke zingeving, normen en waarden, inspiratie, contemplatie en groei.

2. Gezinsmanagement en -organisatie:

- Flexibiliteit, voorspelbaarheid, betrouwbaarheid, veiligheid in het gezin.
- Verbondenheid, toewijding, oog voor ieders behoefte en tekortkomingen, vergevingsgezindheid, kwaliteit van de onderlinge relaties en interacties, gehechtheid, opvoedvaardigheden en autoritatieve opvoedstijl van ouders, respect tussen ouders, verwachtingen van ouders aan kinderen.
- Kunnen aanboren van externe (sociale en materiële) bronnen zoals verdere familie, burens en vrienden, financiële stabiliteit kunnen creëren, voorzieningen kunnen organiseren.

3. Communicatie en probleemoplossend vermogen:

- Duidelijkheid, eenduidigheid, waarheid.
- Openheid, kunnen delen van zowel pijnlijke als prettige emoties (humor, plezier).
- Probleemoplossing in gezamenlijkheid, creativiteit, onderhandeling en eerlijkheid, doelgerichtheid, leren van eerdere tegenslagen, voorbereiding en voorbereid zijn, planning.

5.

Bronnen van veerkracht

Interne en externe bronnen

Psychologische bron

Sociale bron – gezinsveerkracht

Materiële en Culturele bronnen

Materiële en Culturele bronnen

De materiële bron is samen te vatten onder de noemer van bestaanszekerheid en het vervullen van basisbehoeften:

- Voldoende en voorspelbaar inkomen en daarmee kunnen 'meedoen' in de samenleving.
- Veiligheid in land en wijk.
- Fysieke bescherming: dak boven je hoofd, geschikte en betaalbare woning.
- Dagbesteding (werk, opleiding, vrijwilligerswerk) en structuur.
- Voedsel, energie (warmte) en hygiëne.
- Aanbod van zorg en hulpverlening.

De culturele bron bevat aspecten die onder andere bepalen wat iemands identiteit is, of die van de groep:

- Identiteit (ethniciteit, migratie achtergrond, taal, sociale klasse, groep).
- Normen en waarden.
- Tradities, routines, regels en (positieve) gewoonten.
- Levensbeschouwing, religie en spiritualiteit.
- Maatschappelijke oriëntatie en betrokkenheid, overtuigingen.

6.

Elementen volgens burgers, professionals en beleidmakers

Elementen van veerkracht

Tegenslag als bron van veerkracht

Wat vermindert de veerkracht?

Een vijfde bron van veerkracht

De dynamiek van veerkracht

Elementen van veerkracht

Gedurende het project spraken we met burgers, praktijkprofessionals en beleidmakers. De vier bronnen van veerkracht vormden daarbij de rode draad. **Welke elementen van veerkracht in gezinnen met multiproblematiek benoemen zij?**

Psychologische bron

Volgens burgers	Volgens praktijkprofessionals	Volgens beleidmakers
<ul style="list-style-type: none"> • De wil om 'door te gaan' doorzettingsvermogen • Aanpassingsvermogen • Doelen en perspectief hebben • Tegenslag en levenservaring • (Zelf)acceptatie, relativering, loslaten • Reflectie en inzien eigen situatie • Zelfvertrouwen • Om hulp durven vragen • Afleiding (van piekeren) • Genieten van kleine dingen • Strijdlust en niet opgeven 	<ul style="list-style-type: none"> • Doorzettingsvermogen • Intelligentie • Bewust van eigen problematiek • (H)erkenning • Beweging (letterlijk en figuurlijk) • Realiteitszin • Daadkracht en zelfvertrouwen • Een positief wereldbeeld • Humor • Creativiteit • 'Aangeboren' veerkracht • Open kunnen stellen voor hulp, vertrouwen 	<ul style="list-style-type: none"> • Niet besproken

Elementen
volgens burgers,
professionals en
beleidmakers

Elementen van veerkracht

Tegenslag als
bron van veerkracht

Wat vermindert
de veerkracht?

Een vijfde bron
van veerkracht

De dynamiek
van veerkracht

Elementen van veerkracht

Sociale bron

Volgens burgers	Volgens praktijkprofessionals	Volgens beleidmakers
<ul style="list-style-type: none"> • ‘Die ene hulpverlener of persoon die ...’ • ‘Alles voor de kinderen’ • Huisdieren • Rust en liefde binnen het gezin • Een luisterend oor, kunnen ‘venten’, gehoord en serieus genomen voelen • Praktische hulp van familie, vrienden, professional • Goed communiceren met partner of kind(eren) • Vertrouwen hebben in elkaar • Dingen ondernemen • Acceptatie van ieders eigen proces • Heldere verwachtingen • Persoonsgerichte begeleiding, zonder oordeel, oprechte interesse van een hulpverlener. • Een hulpverlener die zich (ook) kwetsbaar opstelt, open en eerlijk is. 	<ul style="list-style-type: none"> • Familie • Vrienden • Buren • Rolmodellen • Hulpverleners • Ervaringsdeskundigen • Het gezin werkt als team samen • Ouders weten wat hun kind nodig heeft • Compenserende relaties met veilige anderen • Ergens bij horen • Gehoord voelen • Op terug kunnen vallen • Om hulp vragen • Steun • Talenten zien 	<ul style="list-style-type: none"> • Sterke scholen, brede school • Gezonde wijken, • Sociale cohesie bevorderen • Geloofs- of kerkgemeenschap • Wijkteams • Integraal werken • Groepstrajecten voor jeugdigen

Elementen
volgens burgers,
professionals en
beleidmakers

Elementen van veerkracht

Tegenslag als
bron van veerkracht

Wat vermindert
de veerkracht?

Een vijfde bron
van veerkracht

De dynamiek
van veerkracht

Elementen van veerkracht

Materiële bron

Volgens burgers	Volgens praktijkprofessionals	Volgens beleidmakers
<ul style="list-style-type: none"> • Een eigen plek, een huis • Geld voor basisbehoeften en leuke dingen • Een hobby (bv koken) • Gezonde dagbesteding • Muziek, podcast luisteren, schrijven • Medicatie • Financiële ondersteuning van familie 	<ul style="list-style-type: none"> • Basisbehoeften: dak boven het hoofd, eten op tafel • Dagbesteding: een baan, een hobby of een studie • Schulden verminderen • Gezonde huisvesting en opruimen van het huis 	<ul style="list-style-type: none"> • Niet teveel hulpverleners in gezin • Financiering en wegwerken wachtlijsten • Maatwerk leveren • Toeslagen, uitkeringen beschikbaar stellen • Toegang verbeteren

Culturele bron

Volgens burgers	Volgens praktijkprofessionals	Volgens beleidmakers
<ul style="list-style-type: none"> • Geloof en religie • Spiritualiteit • Meditatie en mindfulness • Overtuigingen • Tradities 	<ul style="list-style-type: none"> • Geloof en religie 	<ul style="list-style-type: none"> • Religie • Culturele activiteiten mogelijk maken

Elementen
volgens burgers,
professionals en
beleidmakers

Elementen van
veerkracht

**Tegenslag als
bron van veerkracht**

Wat vermindert
de veerkracht?

Een vijfde bron
van veerkracht

De dynamiek
van veerkracht

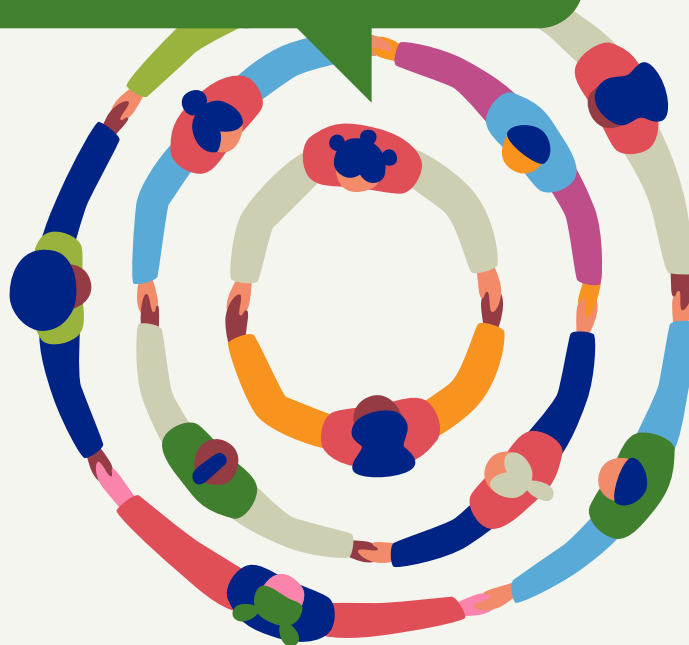
Tegenslag als bron van veerkracht

(Eerder overwonnen) tegenslag bleek op zichzelf een bron van veerkracht te kunnen zijn (*what doesn't kill you, makes you stronger*). Maar let op: de hoeveelheid tegenslag die een mens kan verdragen zonder schade aan de eigen psychologische bron, kent een grens. Die grens ligt voor iedereen ergens anders.

Blootstelling aan alledaagse kleine stressoren in een verder veilige context leert kinderen om te gaan met tegenslag, frustratie en probleemoplossing. Dit wordt ook wel **immunisering** genoemd. ⁴³

Ik ben zelf op mijn 13de uit huis geplaatst.
(...) ik heb daardoor wel heel erg leren
omgaan met (...) het leven gaat gewoon
niet altijd zoals je wil en je moet er zelf
dan het beste toch weer van maken.

– [ouder]

Het kan altijd erger en je
hebt alles al doorgemaakt,
en je kan nog steeds wel
doorgaan, dus (...)

– [ouder]

Elementen
volgens burgers,
professionals en
beleidmakers

Elementen van
veerkracht

Tegenslag als
bron van veerkracht

**Wat vermindert
de veerkracht?**

Een vijfde bron
van veerkracht

De dynamiek
van veerkracht

Wat vermindert de veerkracht?

In de gesprekken met zowel burgers als praktijkprofessionals werd niet alleen gesproken over bronnen die veerkracht kunnen versterken maar kwamen ook elementen naar voren die de persoonlijke of gezinsveerkracht juist kunnen doen *vermindern*. Dit geeft extra stress bovenop de bestaande stress en *strain*. Elementen die veerkracht kunnen verminderen hadden volgens burgers vooral te maken met:

- de kwaliteit van de relatie met en de communicatie en bejegening door professionals,
- de moeilijke toegang tot voorzieningen, hulp en ondersteuning door bureaucratie, strijdige wet- en regelgeving, wachtlijsten.

Ik word meer gekort op toeslagenuitkering dan dat mijn zoon binnenbrengt (..) Ik word niet meer gezien als alleenstaande ouder omdat (...) 27 is geworden. In plaats van de 400 euro of 500 euro die het moet zijn (...) Mijn huurtoeslag word ik enorm op gekort. Mijn zorgtoeslag word ik op gekort. En mijn uitkering word ik op gekort.

– [moeder met inwonende volwassen zoon]

Wat ze eigenlijk doen is je van het kastje naar de muur sturen (...) want ik was verplicht naar het daklozenloket te gaan, nou dan ga je daar heen, kost je twee uur van je dag om je verhaal te vertellen terwijl je weet dat er niks mee gedaan wordt, want dan word je getoetst door de GGD.

– [ouder]

Ze hebben me gewoon laten zitten. Ik voelde me echt zo alleen. (...) Alsof het allemaal mijn eigen schuld was.

– [ouder]

Ik vind het eigenlijk heel akelig. Dat de gemeente mij gewoon kan volgen omdat ik steeds mijn afschrift moet invullen. Oh zij met de uitkering hè (...) gaat ze lekker met de uitkering naar ... [plaats in België], lekker lunchen (...), oh gaat ze ook nog dineren. Ze weten alles. Ben ik met mijn moeder en mijn broer en zwager, zijn we een weekendje naar (...) geweest, en ik zat alleen maar van, oh maar dan zien ze weer waar ik ben.

– [alleenstaande vrouw]

Elementen
volgens burgers,
professionals en
beleidmakers

Elementen van
veerkracht

Tegenslag als
bron van veerkracht

Wat vermindert
de veerkracht?

**Een vijfde bron
van veerkracht**

De dynamiek
van veerkracht

Een vijfde bron van veerkracht: Voorzieningen

Hoewel 'bureaucratie', 'strijdige wet- en regelgeving' en 'moeilijke toegang tot voorzieningen' vooral als veerkracht beperkend werden genoemd door burgers en professionals, zijn voorzieningen op zichzelf bedoeld als ondersteunend voor wie dat nodig heeft en worden ze door sommigen ook als zodanig ervaren.

Je krijgt steun hier in Nederland. Je hebt kindjes in zorg.
Je krijgt hulp. Je krijgt echt geld. Echt zorg. Echt begeleiding.
Hun helpen mij daar om met hem [zoontje] te blijven.
Hun helpen mij dat ik mijn opleiding kan afmaken.

– [alleenstaande moeder]

We noemen dit **de bron Voorzieningen**. Voorzieningen (bijvoorbeeld in het kader van de WMO, WLZ, WIA) vormen een bron die, samen met de andere vier bronnen, tegenslag kan helpen opvangen, de gevolgen daarvan kan terugdringen, en kan helpen om naar een nieuw evenwicht te bewegen of andere bronnen aan te boren. Vooral voor gezinnen met multiproblematiek is deze bron van levensbelang omdat de interne psychologische bron en vaak ook de sociale en materiële bronnen uitgeput zijn. Een rechtvaardige verdeling van relatief schaarse middelen maakt dat de toegang tot de bron van voorzieningen met wetten en poortwachters gereguleerd -en niet eenvoudig- is. Paradoxaal genoeg is het juist voor gezinnen met multiproblematiek moeilijk om toegang tot deze bron te krijgen en is vaak "die ene hulpverlener", een *Doorbraakcoach* of *regisseur* nodig die dat voor elkaar weet te krijgen.

Een moeder vertelde over een gezinsbehandeling-traject waar zij zelf voor had gekozen om haar zoontje te helpen voor wanneer hij weer terug thuis kwam wonen:

Ja, het is een gezinsbehandeling, je zit er drie maanden, en dan word je echt intensief geholpen.

– [moeder]

Ik heb het meeste gehad aan de training Persoonlijk Meesterschap

– [gescheiden vrouw]

Elementen
volgens burgers,
professionals en
beleidmakers

Elementen van
veerkracht

Tegenslag als
bron van veerkracht

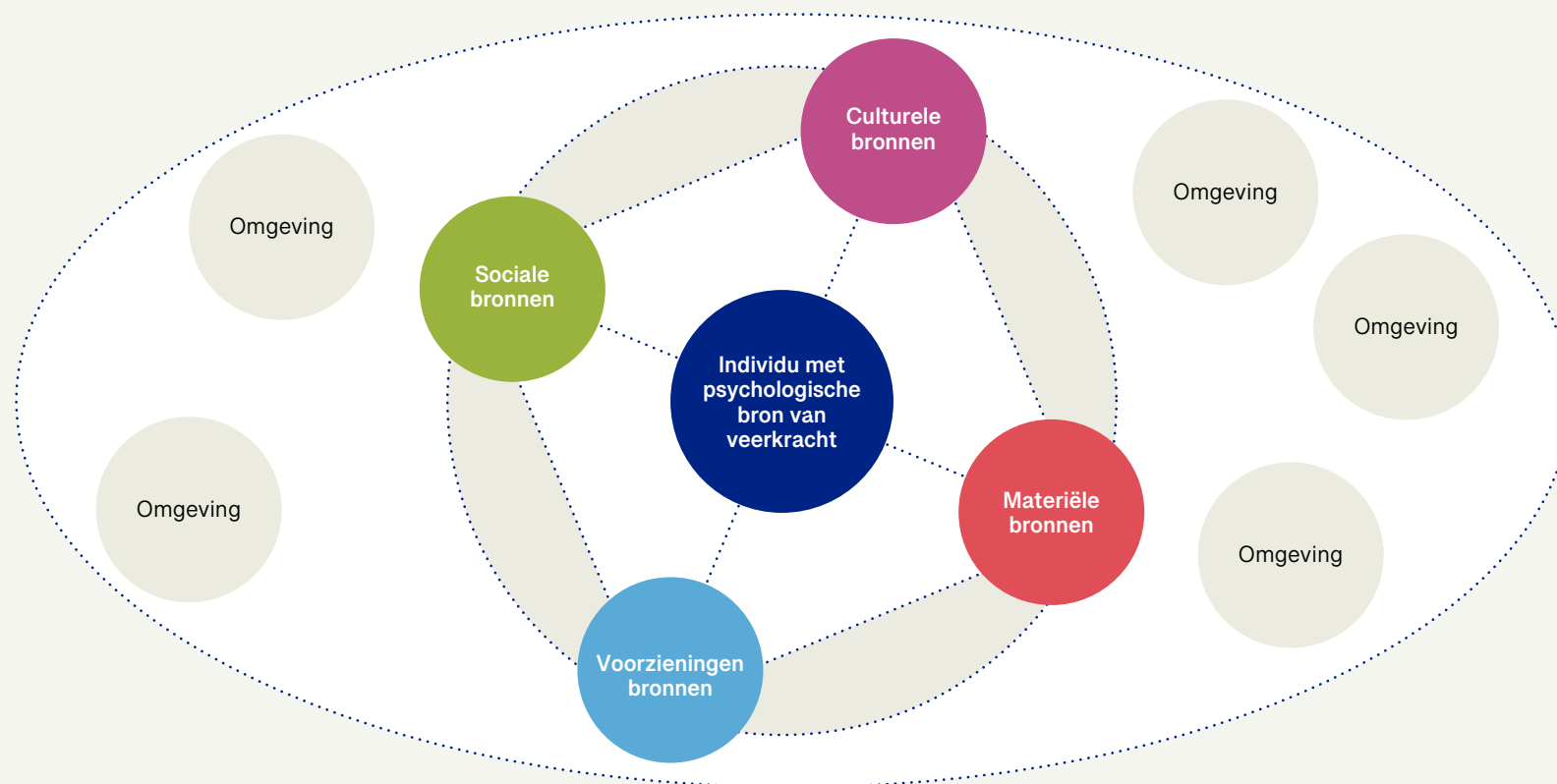
Wat vermindert
de veerkracht?

**Een vijfde bron
van veerkracht**

De dynamiek
van veerkracht

Een vijfde bron van veerkracht: Voorzieningen

Het model met veerkracht bronnen (Figuur 4) is in de loop van het project, met de bron **Voorzieningen**, aangepast (Figuur 5):

Figuur 5. Vijf bronnen van veerkracht

6.

Elementen
volgens burgers,
professionals en
beleidmakers

Elementen van
veerkracht

Tegenslag als
bron van veerkracht

Wat vermindert
de veerkracht?

Een vijfde bron
van veerkracht

**De dynamiek
van veerkracht**

De dynamiek van veerkracht

De dynamiek van veerkracht volgens burgers, professionals en beleidmakers

De externe bronnen beïnvloeden niet alleen het individu met zijn of haar interne bron van psychologische veerkracht, maar ze beïnvloeden ook elkaar. Zo vormen de vijf bronnen een **complex systeem** van potentiële veerkracht.

Om de dynamiek van veerkracht in beeld te brengen maakten we gebruik van kennis uit *complexity science*

en ontwikkelden we in *Group Model Building* sessies dynamische modellen van veerkracht. We deden dit samen met drie perspectief-houders: burgers, ouders en ervaringsdeskundigen; praktijkprofessionals en beleidmakers; en onderzoekers en experts. Zie [bijlage 1](#). Vervolgens zijn de belangrijkste inzichten samengevoegd tot één model ([Figuur 6](#)).

Bijvoorbeeld: dagbesteding in de vorm van opleiding geeft niet alleen een startkwalificatie voor werk (materiële bron), maar geeft ook een sociaal netwerk en vriendschappen (sociale bron). Binnen deze groepen kunnen gedeelde waarden en normen en maatschappelijke oriëntatie (culturele bron) de onderlinge band versterken. Dit geeft het individu bijvoorbeeld zingeving, emotionele veiligheid, een gevoel ergens bij te horen, zelfvertrouwen, praktische tips (psychologische bron). Wanneer werken voor inkomen (tijdelijk) niet mogelijk is, of een opleiding volgen niet haalbaar is omdat er geen opvang is voor de kinderen, kan geput worden uit de bron Voorzieningen. Voorzieningen maken volwaardig deelnemen aan de maatschappij alsnog mogelijk en kunnen andere processen versnellen: zelfvertrouwen vergroten, vriendschappen aangaan, activiteiten ontplooiën, etc.

De dynamiek van veerkracht

Voor veerkracht zijn balancerende mechanismen dus van groot belang; zij vormen letterlijk de 'veren' die ervoor zorgen dat een persoon of gezin zich kan aanpassen aan tegenslag.

Figuur 6 laat zien hoe veerkracht ontstaat en zich ontwikkelt in het dagelijks leven. Het is gebaseerd op inzichten van burgers, ouders, ervaringsdeskundigen, praktijkprofessionals, onderzoekers en experts. Let op: een dynamische model is nooit volledig of allesomvattend.

Kortom, het model beschrijft hoe problemen, belasting, mentale gezondheid en hulpbronnen elkaar beïnvloeden. Het laat zien dat veerkracht niet één ding is, maar een proces waarin we leren, groeien en soms hulp inschakelen om sterker uit uitdagingen te komen.

Het verhaal bij dit model: Iedereen krijgt te maken met problemen. Soms lossen we die op, maar soms blijven ze en veroorzaken ze belasting (stress en *strain*). Hoe we met die belasting omgaan, bepaalt voor een groot deel onze mentale gezondheid. Als we ons mentaal gezond voelen en de benodigde hulpbronnen hebben, kunnen we (nieuwe) problemen de baas blijven. Lukt dat niet, dan kan een neerwaartse spiraal ontstaan waarin problemen en belasting elkaar versterken.

Veerkracht begint vaak met het oplossen van problemen. Als dat niet lukt, is omgaan met belasting een tweede vorm van veerkracht. Daarbij helpen zelfvertrouwen, kennis over onszelf, vaardigheden en een positief toekomstperspectief. Uitdagingen kunnen ons ook iets leren: persoonlijke groei maakt ons sterker voor de toekomst.

Soms zijn problemen zo groot dat we extra hulpbronnen nodig hebben, zoals steun van familie, vrienden of professionals. Het model laat zien dat het verzamelen van hulpbronnen en het verbeteren van gezinsprocessen een diepere vorm van veerkracht is. Professionele hulp kan daarbij een rol spelen, maar werkt alleen als er wederzijds begrip en vertrouwen is.

Wat hebben gezinnen met multiproblematiek nodig?

Gezien worden

Toegang tot bronnen

Een veerkrachtige omgeving

Interventies voor gezinnen met multiproblematiek

Gezien worden

In de gesprekken met burgers zagen we veel (individuele) veerkracht

Wat burgers in eerste instantie belangrijk vinden is: om **gezien te worden**, om serieus genomen te worden, zich gehoord te voelen, begrip te krijgen, ontschuldigd te worden en gelijkwaardig zonder oordeel te 'levelen' met een gesprekspartner. Dit overbrugt tevens de **schaamte** die er bij veel burgers is. Geïnterviewde burgers noemden deze vaardigheden bij 'die ene persoon of professional' in hun leven die voor een ommekeer had weten te zorgen, die 'menselijk' was en zich ook 'kwetsbaar' durfde op te stellen.

Ja, vooral open en een stukje eerlijkheid wat ik nodig heb, en duidelijkheid.

– [ouder]

Toen was er bijvoorbeeld een begeleider die op woensdag voor mij daar naartoe ging (...) terwijl ze niet werkte.

– [ouder]

Ik heb ooit een hulpverlener gehad die ook over eigen ervaringen begon te vertellen. En dat spreekt mij denk ik het meeste aan op het moment dat een hulpverlener open kan stellen over eigen situaties. Dan vind ik jou al meer een hulpverlener dan een persoon die uit een boekje werkt. Dus dat is wel wat voor mij wel goed gedaan is in de afgelopen jaren (...) en hoe opener ik ben, hoe opener de hulpverlener wordt.

– [ouder]

Een medewerker van [organisatie], die staat vierkant achter mij. Dus die zegt ook, 'ze hebben jou dat gewoon aangedaan.

– [vrouw]

Wat hebben gezinnen met multiproblematiek nodig?

Gezien worden

Toegang tot bronnen

Een veerkrachtige omgeving

Interventies voor gezinnen met multiproblematiek

Gezien worden

Al luistert maar iemand naar je, dan voel ik me al geholpen. Het is niet per se dat iemand mij tips of tricks moet geven, want ik ben best wel bewust van mezelf.

– [jongere]

Ja, ik denk gewoon: naar de behoeftes van hun kijken en praten en niet doen alsof jij beter bent dan hun (...) Behandel iemand gewoon gelijk, hun zijn ook gewoon mensen. Soms voel ik me ook niet dat ik gelijk behandeld ben.

– [ouder]

Die zei 'er bestaat geen perfecte moeder' (...) dus dat gaf me wel moed. En: 'het ligt niet aan jou' (...) Weet je, en dat is heel prettig.

– [een moeder]

Ja, niet doen alsof je iets hoger bent of zoiets.

– [ouder]

Iemand die volledig naast mij staat. Die met mij dezelfde kant op kijkt en niet de andere kant op (...).

– [ouder]

Hij ging echt met mij meedenken enzo (...) ik hoefde me niet te schamen (...) ik weet niet, hij was ook gewoon... (...) ja, hij was anders dan die mevrouw van de gemeente, zeg maar (...) hij was er echt voor mij.

– [alleenstaande vrouw]

Wat hebben gezinnen met multiproblematiek nodig?

Gezien worden

Toegang tot bronnen

Een veerkrachtige omgeving

Interventies voor gezinnen met multiproblematiek

Toegang tot bronnen

Door te voldoen aan de bovenstaande behoefte, ontstaat er een vertrouwensband. Vervolgens kunnen de, vaak uitgetputte, psychologische en sociale bronnen weer aangevuld worden. Maar daarmee zijn de problemen in het gezin nog niet opgelost. Daarvoor is toegang nodig, met name, tot de Materiële en Voorzieningen bronnen. Bijvoorbeeld:

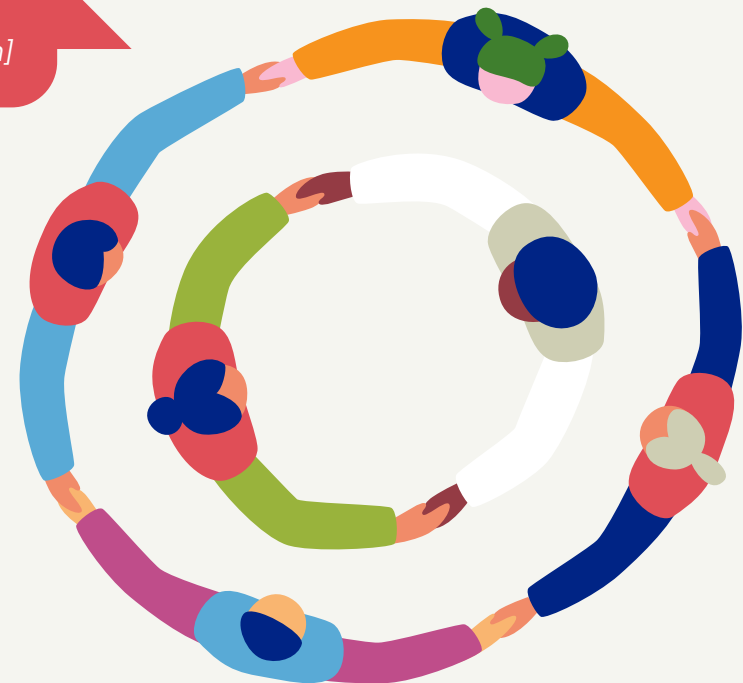
Wat mij heel erg heeft geholpen is dat we een sociale medische indicatie kregen ook voor mij. Waardoor de jongens toch naar de BSO konden of naar de kinderopvang (...) en dat werd vergoed door de gemeente (...) dat heeft het wel echt een stuk makkelijker gemaakt.

– [vader van twee zonen]

Daarnaast is soms het enige wat voor het gezin mogelijk is, om **te verdragen** en te leren omgaan met de situatie of onveranderbare ongunstige omstandigheden.

Maar van dat moment ben ik daarna wel in de ziektewet gegaan. Omdat het niet veilig voor mij was. En dat heeft me wel heel erg geholpen. Nu heb ik de tijd, nu heb ik deels de ruimte (...) en dat gaf me wel ook de tijd en de vrijheid om aan mezelf te werken en te kiezen.

– [vrouw van 22 jaar]

Wat hebben gezinnen met multiproblematiek nodig?

Gezien worden

Toegang tot bronnen

Een veerkrachtige omgeving

Interventies voor gezinnen met multiproblematiek

Een veerkrachtige omgeving

Tot slot hebben gezinnen met multiproblematiek een veerkrachtige omgeving nodig: professionals die *flexibel* zijn, *creatief* zijn in oplossingen, *blijven* en *doorgaan*. Dit betekent dat professionals bijvoorbeeld het volgende nodig hebben.

Bij een intake nam ik 3 uur de tijd om met iemand te praten. Er valt echt een last van hun schouders. Op die manier ben ik de koepel van de hulp die een gezin nodig had. Niet van het kastje naar de muur sturen. Ik bleef.

– [ervaringsdeskundige naast de hulpverlening]

Laagdrempelige en snelle toegang en korte lijntjes, binnen twee weken een afspraak.

– [professional]

Een rolfiguur zijn, dat kan ook enorm helpen (...) langdurig meelopen (...) daarom is Samen Oplopen opgericht.

– [ervaringsdeskundige]

Je probeert zorgen weg te nemen: welke zorgen moeten als eerste weg genomen worden?

– [professional]

... veel vrijheid om te doen wat nodig is (...) beleidsvrijheid om zelf keuzes te maken en vertrouwen in professionaliteit.

– [doorbraakcoach]

Burgers en professionals die met hen samenwerken hebben ons laten zien dat gezinnen met multiproblematiek veel veerkracht hebben. Gezinnen weten wat zij nodig hebben, maar er is een disbalans tussen de tegenslag enerzijds en de (toegang tot) bronnen om met tegenslag om te gaan anderzijds. Als bovendien de bronnen dichtbij het individu (of gezin) beperkt of uitgeput zijn, wordt de verder gelegen Voorzieningen bron des te belangrijker.

De meeste gezinnen met multiproblematiek zijn dus niet (alleen) gebaat bij veerkracht toevoegende interventies of interventies die gericht zijn op probleemreductie in het gezin, maar hebben (ook) laagdrempelige toegang nodig tot bronnen buiten het gezin, zoals de Materiële en Voorzieningen bron.

Wat hebben gezinnen met multiproblematiek nodig?

Gezien worden

Toegang tot bronnen

Een veerkrachtige omgeving

Interventies voor gezinnen met multiproblematiek

Een veerkrachtige omgeving

Focus op individu, collectief of systeem?

Bij het oplossen van maatschappelijke problemen wordt vaak ingezet op individuele gedragsbeïnvloeding zoals het stimuleren van ‘betere keuzes’. Hierbij wordt het systeem waar mensen in leven (wet- en regelgeving, instituties, voorzieningen) vaak gezien als een vaststaand gegeven. Chater en Loewenstein ⁴⁴ noemen dit een *I-frame* (individu-gerichte) respectievelijk *S-frame* (systeemgerichte) manier van denken. Zo beargumenteren zij dat “**de oplossing van individuele kwetsbaarheid ligt in de verandering van het systeem; niet in de versterking van het individu**”. S-frame interventies zijn volgens hen effectiever dan het inzetten van (uitsluitend) I-frame interventies en worden sneller en breder geaccepteerd. I- en S-frame zijn complementair. Bijvoorbeeld: het rookverbod en verkoopbeperkingen voor minderjarigen hebben het rookgedrag sterker vermindert dan decennia van voorlichting aan en motivering van individuen.

Toegepast op gezinnen met complexe problemen betekent dit dat individu- of gezinsgerichte interventies alleen onvoldoende zijn. Het is weinig zinvol om gezinnen te vragen veerkrachtiger te worden (dan ze al zijn) of hun gedrag te veranderen, ‘betere keuzes’ te maken en zelfredzaam te zijn (I-frame) als het systeem niet verandert (S-frame).

Bijvoorbeeld wanneer wet- en regelgeving strijdig blijft, toegang tot woonvoorzieningen moeilijk is, werken niet leidt tot een hoger maandelijks inkomen, of overheidscommunicatie onbegrijpelijk is. Doordat er een sterke focus wordt gelegd op de individuele verandering, door de overtuiging dat het individu zelf verantwoordelijk is voor verandering en het falen daarin (*victim blaming*), wordt de noodzaak van systeemverandering uit het oog verloren. Des te schrijnender wanneer problemen door het systeem zelf worden veroorzaakt, zoals zichtbaar werd bij de toeslagenaffaire.

Hoe kunnen veranderingen in het individu, het gezin en het systeem dan toch teweeg worden gebracht? Daarvoor kan het denken in **collectieve actie** (C-frame) ⁴⁵ behulpzaam zijn. Een focus op collectieve actie kan de brug slaan tussen het individugerichte en systeemdenken. Denk daarbij aan gezamenlijke belangenbehartiging, buurt- en wijkinitiatieven voor dagbesteding of hulp, maatjesprojecten, buurtmoeders, ed. Maar ook door collectiviteit te organiseren vanuit het systeem: multidisciplinair werken, gezamenlijk leren van cases, éénloketfunctie met een samenwerkend netwerk daarachter. Denken vanuit het C-frame kan bovendien *schaamte* en (angst voor) stigmatisering bij burgers en door buitenstaanders in het systeem mitigeren.

Wat hebben gezinnen met multiproblematiek nodig?

Gezien worden

Toegang tot bronnen

Een veerkrachtige omgeving

Interventies voor gezinnen met multiproblematiek

Interventies voor gezinnen met multiproblematiek

Gedurende het project zijn twee inventarisaties uitgevoerd van gezinsinterventies.

Zie [bijlage 1](#) voor methodebeschrijving.

Hieruit kwamen 39 **Nederlandse interventies** naar voren. ⁴⁶

Het concept 'veerkracht' komt bij 7 van deze interventies expliciet voor. Daarnaast wordt in interventies gewerkt aan het verwante concept *empowerment*, van zowel de jeugdige als de ouder(s), wat geschaard kan worden onder het versterken van de interne psychologische bron van veerkracht. Iets meer dan de helft van de interventies bleek primair probleemreductie *in* gezin als doel te hebben (gerelateerd aan opvoedproblemen, gedragsproblemen en mentale gezondheid van jeugdigen), en niet of veel minder het toegankelijk maken of benutten van veerkracht versterkende bronnen. Als er focus is op hulpbronnen, betreft dit met name de interne/psychologische bron en de sociale bron van ouders en/of jeugdigen; niet de materiële, culturele of voorzieningenbronnen. Dit wil niet zeggen dat er in de praktijk geen aandacht voor is of dat niet aan de veerkracht van gezinnen wordt gewerkt, maar dit is niet onderzocht.

Een tweede studie betrof een inventarisatie van **gezinsinterventies in het buitenland**. Hieruit kwamen 5 artikelen naar voren. Negen interventies beschreven in deze artikelen vielen binnen de inclusiecriteria. Vrijwel alle interventies richten zich op het versterken van de kwaliteit van ouderschap om de gezinsveerkracht te vergroten. Daarna volgen het verbeteren van de ouder-kind communicatie, stressmanagement, emotieregulatie, probleemoplossingsvaardigheden bij de ouders. De interventies die multi-focus zijn en gericht zijn op het leren van vaardigheden, vergroten de gezinsveerkracht het sterkst; gevolgd door het betrekken van alle gezinsleden, aandacht voor coping strategieën, communicatie en emotieregulatie.

Wat hebben gezinnen met multiproblematiek nodig?

Gezien worden

Toegang tot bronnen

Een veerkrachtige omgeving

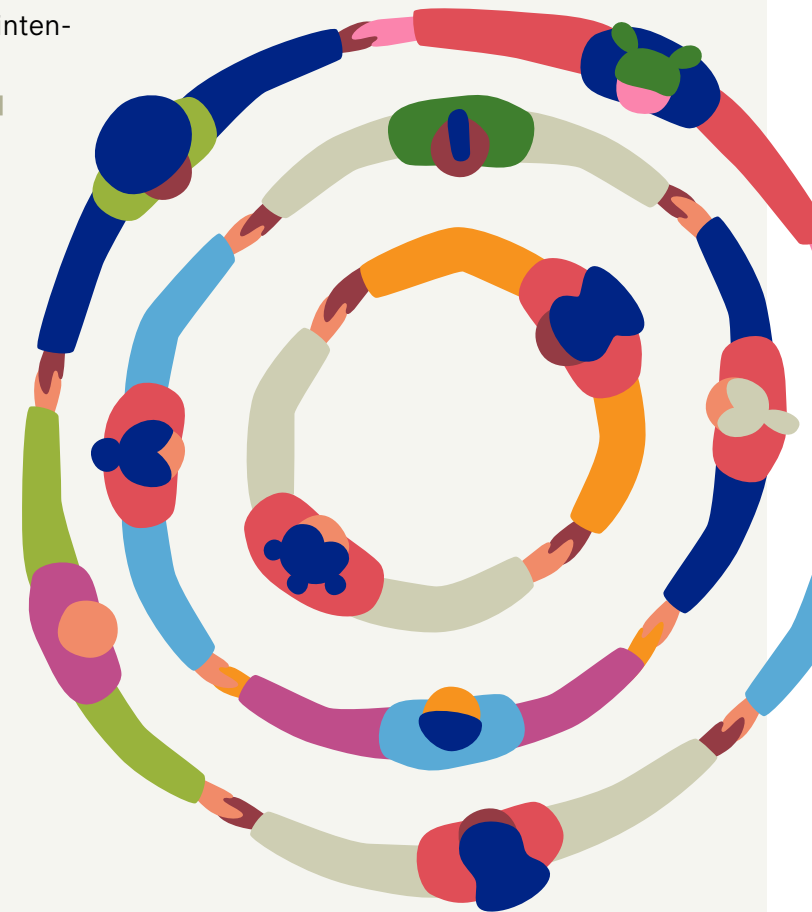
Interventies voor gezinnen met multiproblematiek

Interventies voor gezinnen met multiproblematiek

Zelfredzaamheid in gezinnen die een intensieve ambulante jeugdinterventie ondergingen.

In het kader van het project onderzochten Visscher en collega's ⁴⁷ de veerkracht van gezinnen die een intensieve vorm van begeleiding ontvingen. Het betrof de analyse van bestaande data ⁴⁸ van 416 gezinnen die één van zes intensieve ambulante jeugdinterventies ontvingen en daarbij voorafgaand aan de interventie onder andere de Zelfredzaamheidsmatrix (ZRM) ⁴⁹ hadden ingevuld.

Ook hieruit bleek dat gezinnen met multiproblematiek over het algemeen zelfredzaam/veerkrachtig waren, met enige uitzondering op drie van de elf domeinen: huiselijke relaties, mentale problemen en sociaal-emotionele ondersteuning van de kinderen. Wel varieerde de zelfredzaamheid per subgroep van gezinnen. Ook bleken (de handleidingen van) de interventies vooral gericht te zijn op probleemreductie in het gezin, en in mindere mate op het versterken van de veerkracht of toeleiden naar veerkrachtversterkende bronnen. Zie [bijlage 1](#).

Kernpunten

Wat zijn de kernpunten van deze kennissynthese?

- Gezinnen met multiproblematiek hebben veel veerkracht, of liever: **kracht** om dóór te gaan.
- Veerkracht zie je alleen als er sprake is van:
 - Tegenslag
 - Bronnen van veerkracht
 - Aanpassing
- Veerkracht kan zich anders openbaren in de ene of andere context, in relatie tot de ene of andere uitdaging, in de ene of andere periode. **Veerkracht ...**
 - is dynamisch,
 - is zowel individueel als collectief (bijv. gezinsveerkracht),
 - is contextueel, interacteert met allerlei factoren in het ecosysteem in en om gezinnen,
 - kan zeven patronen van aanpassing laten zien, variërend van negatief tot post-traumatische groei (positief),
 - is intergenerationeel,
 - kan vergroten (en soms verminderen) door (elementen in) **vijf bronnen van veerkracht:**
 - › intern (psychologisch)
 - › extern (sociaal, cultureel, materieel, voorzieningen),
- Het cumulatieve effect van **externe bronnen** blijkt van groter invloed op iemands veerkracht dan (elementen van) de interne psychologische bron.
- Tegenslag kan op zichzelf en tot op zekere hoogte ook een bron van veerkracht zijn.
- Drie hoofdprocessen in het gezin beïnvloeden de **gezinsveerkracht:**
 - Het geheel van overtuigingen
 - Gezinsmanagement en -organisatie
 - Communicatie en probleemoplossend vermogen
- De psychosociale en sociaaleconomische gezondheid van **de moeder** blijkt het meest bepalend te zijn voor de psychosociale gezondheid van het kind, ongeacht de gezinssamenstelling.
- Burgers met multiproblematiek vinden dit belangrijk:
 - **Serieus genomen** worden, gezien worden, ontschuldigd worden
 - **Toegang** tot externe bronnen
 - Een **veerkrachtige omgeving**
- Bestaande interventies voor gezinnen met multiproblematiek richten zich doorgaans vooral op probleemreductie in het gezin en minder op reductie van problemen die door **externe factoren** worden veroorzaakt of in stand gehouden.
- Deze externe factoren zorgen juist voor veel stress bij ouders en beïnvloeden op hun beurt de veerkracht met betrekking tot huiselijke relaties, mentale problemen en sociaal-emotionele ondersteuning van de kinderen.
- De burgers, professionals en beleidsmakers in dit project verschillen nauwelijks van elkaar in hun opvattingen over veerkracht en wat er nodig is om (gezins)veerkracht te versterken.

Aanbevelingen voor praktijkprofessionals

- Vraag altijd aan cliënten wat zij *zelf* willen, welke doelen zij willen bereiken, wat voor hen op dit moment de belangrijkste zijn, hoe zij het bereiken van die doelen voor zich zien, wat zij daarvoor nodig hebben.
- Focus niet (alleen) op de problemen en veerkracht in het gezin maar organiseer *toegang tot externe bronnen* van veerkracht (voorzieningen, materieel, sociaal en cultureel) -ook wanneer je een erkende interventie inzet. Dit geeft rust en vermindert de stress in het gezin.
 - Help ouders bij het op orde krijgen van hun leven: bijv. inschrijving, huisvesting, school, werk, integratie. Dit zijn vaak cruciale stappen richting stabiliteit.
 - Versterk het sociaal-economisch en psychosociaal welbevinden van ouders, met name van moeders in eenoudergezinnen.
- Breng samen met het gezin de veerkracht en dynamiek daarvan in kaart. Het denken in termen van de vijf hulpbronnen kan helpen om samen te beslissen wat er nodig is en wat prioriteiten zijn.
- Ontschuldig, erken, neem serieus, wees oprecht geïnteresseerd, beschikbaar, menselijk, en *blijf*, want misschien ben jij wel 'die ene persoon' die een omkering teweeg brengt.
 - Luisteren is vaak belangrijker dan advies geven. Geef ruimte voor het verhaal, zonder diréct te willen oplossen.
 - Normaliseer gevoelens en ervaringen: zeg bijvoorbeeld dat 'de perfecte ouder niet bestaat'.
 - Deel, waar passend en professioneel verantwoord, je eigen ervaring. Dit kan helpen in het contact; het laat zien dat ook jij een mens bent met uitdagingen.
 - Maak oprechte excuses voor fouten, vergissingen; fouten maken is menselijk.
- Overweeg een ervaringsdeskundige te betrekken ter ondersteuning (van zowel cliënt als professional).
- Het kan helpend zijn voor gezinsleden om te beseffen waar bepaalde problemen vandaan komen en dat het lastig kan zijn om die (vaak intergenerationele problematiek) te doorbreken (het begon niet bij jou; onschuldig); door de kinderen te ondersteunen kunnen zij mogelijk 'post-traumatische groei' doormaken en aan de intergenerationele overdracht 'ontsnappen'.
- Leer gezinnen preventief hoe om te gaan met stress; immuniseer kinderen tegen kleine dagelijkse stressoren door dit in veilige omstandigheden te 'oefenen'.

Aanbevelingen voor praktijkprofessionals

- Maak een 'terugvalplan' met het gezin. Versterk de veerkracht van een gezin voordat een (volgende) crisis plaatsvindt.
- Beperk de inzet van veel professionals in een gezin en focus op samenwerking:
 - Bij voorkeur is er voor het gezin één contactpersoon; vertrouw elkaar, leer elkaar en elkaars organisaties en (wettelijke) kaders kennen.
 - Regel één gemeenschappelijke intake.
 - Regel onderlinge gegevensdeling in één keer met het gezin.
 - Stem gezamenlijk en met het gezin de doelen en prioriteiten af; maak een taakverdeling: wat kunnen zij zelf doen, wat hebben zij van jou en anderen nodig (toegang tot welke bronnen).
 - Geef ouders en jongeren ruimte om zelf keuzes te maken en hun perspectief in te brengen.
- Regel je eigen professionele veerkracht:
 - Zorg dat je voldoende kennis hebt over veerkracht.
 - Neem de professionele vrijheid en het vertrouwen daarin vanuit je organisatie.
 - Versterk vaardigheden: inlevingsvermogen in het gezin, out-of-the box denken, systeemgericht werken, uitgaan van de krachten binnen het gezin.

Aanbevelingen voor 'poortwachters'

Als poortwachter naar voorzieningen heb je een belangrijke rol in de toegang tot deze bron van veerkracht, en ben je het gezicht van de overheid.

Houding en taakopvatting zijn belangrijk in relatie tot burgers en professionals:

- Neem een dienstverlenende en respectvolle houding aan, oordeel niet.
- Investeer in (wederzijds) vertrouwen.
- Wees je ervan bewust dat burgers zich vaak schamen voor hun situatie en om hulp te vragen.
- Denk in mogelijkheden, niet in wat er niet kan of mag.
- Kijk naar de client en diens situatie in z'n geheel.
- Kijk naar iedere client zonder vooringenomenheid. Als poortwachter heb je een caseload, maar de client is zich daar niet van bewust. Wat voor een grote groep geldt, geldt meestal niet voor het individu.
- Verwijs (ook) naar het Doorbraakteam, GezinsGericht Werken of vergelijkbaar wanneer er meerdere voorzieningen tegelijkertijd nodig zijn.

Aanbevelingen voor beleid en management

(gemeentelijk en organisaties)

- Denk meer in S-frame, C-frame dan in I-frame, oftewel: focus niet alleen op gedragsverandering in het individu of gezin maar kijk hoe het systeem van beleid en voorzieningen gezinnen kan ondersteunen en welke rol collectieven kunnen vervullen.
- Bestaande interventies zouden zich meer kunnen richten op reductie van problemen die buiten het gezin hun ontstaansgeschiedenis hebben. Ga in overleg hierover met de interventie-ontwikkelaars en -eigenaren.
- Zet in op de veerkracht van professionals en poortwachters:
 - bevorder kennis over veerkracht,
 - versterk professionele vaardigheden: inlevingsvermogen in het gezin, out-of-the box denken, systeemgericht werken, uitgaan van de krachten binnen het gezin; het vragen aan het gezin wat zij zelf nodig hebben,
 - geef professionele ruimte en vertrouwen in eigen professionele inschatting,
 - bevorder de inzet van ervaringsdeskundigen ter ondersteuning van de professionals.
- Beleid zou zich meer moeten richten op het sociaal-economisch en psychosociaal welbevinden van moeders, met name in eenoudergezinnen.
- Faciliteer hulpverlenende organisaties rond een gezin om goed op elkaar af te stemmen en de hulp te coördineren.
- Investeer in het vertrouwen van burgers in organisaties/ instanties/voorzieningen.
- Investeer en ondersteun collectieve acties; burger- buurt- en wijkinitiatieven, groepswork.
- Anticipeer op de schaamte die burgers voelen om hulp te vragen.
- Informeer de burger (preventief) continu waar wat te doen en te halen is, welke loketten er zijn – of liever: organiseer één loket als toegang voor alle voorzieningen.
- Monitor en evalueer de ervaringen van gezinnen: vraag actief om feedback, neem klachten serieus en gebruik deze om dienstverlening te verbeteren.

Literatuurstudie

Gesprekken met burgers

(Groeps)gesprekken met professionals

Analyse CBS microdata

Secundaire analyse data W2Severe

Group Model Building Sessies

Literatuurstudie

Er zijn drie literatuurstudies uitgevoerd, gericht op:

- Veerkracht en modellen van veerkracht
- Interventies in Nederland
- Interventies in andere landen

1. Literatuurstudie naar (modellen van) veerkracht:

Om een beeld te krijgen van de elementen van veerkracht in gezinnen (met complexe problematiek) is een brede systematische search uitgevoerd in databank Scopus. De volgende zoektermen werden toegepast: (famil* OR parenting) AND (resilien* OR protective factor* OR protective aspect*). In eerste instantie vonden we 15.448 titels en abstracts. Gezien het grote aantal publicaties, is met behulp van ASReview ⁵⁰ een selectie gemaakt. Nadat datasaturatie plaatsvond, hielden we een selectie over van 353 titels/abstracts. Deze titels/abstract werden vervolgens door twee onderzoekers, onafhankelijk van elkaar, beoordeeld op relevantie. Na het doorlezen van 50 volledige artikelen zijn uiteindelijk 37 artikelen geselecteerd voor het onderzoek en na lezing van de volledige publicaties bleven er 33 over die binnen onze selectiecriteria vielen. Recente artikelen (2013-2023) en artikelen waarin veerkrachtfactoren en/of modellen van veerkracht werden beschreven werden meegenomen voor het onderzoek.

De artikelen werden geanalyseerd met een coderingstabel in Excel, die de selectiecriteria, uitkomstmaten, het onderzoeksontwerp, de deelnemersbeschrijving, veerkrachtfactoren, bronnen van veerkracht, de definitie van veerkracht en (eventueel) relevante modellen omvatte. Ook werden in het overzicht de processen tussen verschillende factoren van veerkracht uitgelicht.

De belangrijkste resultaten zijn verwerkt in deze kennissynthese.

Literatuurstudie

Gesprekken
met burgers

(Groeps)gesprekken
met professionals

Analyse
CBS microdata

Secundaire analyse
data W2Severe

Group Model
Building Sessions

Literatuurstudie

2. Literatuurstudie naar interventies in Nederland:

Om inzicht te krijgen in het interventie-aanbod in Nederland is een literatuurstudie uitgevoerd gericht op veerkracht versterkende elementen in gezinsgerichte interventies uit Nederlandse databanken en hun bijdrage aan veerkracht. De onderzoeksvragen waren:

- Welke veerkracht versterkende elementen maken deel uit van gezinsgerichte interventies?
- Hoe dragen deze interventies bij aan het versterken van veerkracht in gezinnen?

Een systematische review werd uitgevoerd in vier Nederlandse databanken. Medio 2024 werden 153 interventies gevonden met de zoekterm 'gezin'. Relevante interventies werden geselecteerd op basis van in- en exclusiecriteria.

Na het verzamelen van interventiebeschrijvingen uit verschillende databanken, werden duplicaten verwijderd. Eerst werden de beschrijvingen uit de NJI-databank behouden en overlappende beschrijvingen verwijderd. Andere duplicaten werden in beide databanken bekeken en

de eerste gevonden beschrijving werd behouden. Vervolgens werden de beschrijvingen gescreend op basis van in- en exclusiecriteria, waarbij wijzigingen in de criteria werden aangebracht. Na het lezen van de volledige beschrijvingen bleven 39 interventiebeschrijvingen over.

Na vaststelling van de inclusiecriteria werden de interventiebeschrijvingen thematisch geanalyseerd ⁵¹ met ATLAS.ti. Eerst werden de beschrijvingen doorgelezen om vertrouwd te raken met de data, waarbij irrelevante delen werden uitgesloten. Vervolgens werd een codeboek opgesteld met zowel theoretische als inductief toegevoegde codes. Na codering werden overkoepelende thema's geïdentificeerd en kritisch bekeken. De definitieve thema's en codes zijn weergegeven in een codeboom. De resultaten van de thematische analyse werden kwalitatief beschreven.

De resultaten en een overzicht van geïncludeerde interventies zijn te vinden in een masterscriptie. ⁵²

Literatuurstudie

Gesprekken met burgers

(Groeps)gesprekken met professionals

Analyse CBS microdata

Secundaire analyse data W2Severe

Group Model Building Sessies

Literatuurstudie

3. Literatuurstudie naar interventies in andere landen:

Bij deze verkennende literatuurstudie was de volgende onderzoeksvraag leidend: welke elementen van veerkracht zijn aanwezig in interventies buiten Nederland, om veerkracht bij kwetsbare gezinnen te vergroten?

De gebruikte zoektermen waren, in de databank Scopus: (interven* OR program* OR practice* OR treatment* OR support* OR therap*) AND (famil* OR parent*) AND (resilien* OR enduran*). Artikelen van de afgelopen tien jaar werden opgenomen in de zoekopdracht. Daarnaast werd ervoor gekozen om alleen op titel te zoeken in plaats van op titel en abstract. Dit leidde tot 279 artikelen, die verder werden gescreend op titel en abstract. De selectiecriteria waren: uitkomsten moeten gezinsgericht zijn, veerkracht of veerkrachtfactoren moeten aanwezig zijn en de besproken gezinsproblemen mogen niet té specifiek zijn (niet enkelvoudige problematiek). Vervolgens is gekeken van welke interventies meer informatie op internet beschikbaar is. Dit resulteerde in 5 bruikbare artikelen.

De artikelen werden geanalyseerd met een coderingstabel in Excel, die selectiecriteria, variabelen, onderzoeksontwerp, deelnemersbeschrijving, gezinsgerichte uitkomsten, algemene- en veerkrachtconclusies en beperkingen omvatte. De conclusies werden thematisch geanalyseerd in ATLAS.ti.

In de 5 artikelen werden 9 interventies beschreven die binnen de criteria vielen. Deze interventies richten zich op diverse doelgroepen en problematiek in gezinnen. Steekproefgroottes varieerden van 60 tot 776 deelnemers, met de meeste rond de honderd. Gezinsproblematiek betrof: laag inkomen, gebruik van voorzieningen, probleemgedrag van kinderen en jongeren.

Overzicht geïncludeerde interventies uit andere landen

- Enriched Structural Family Therapy (ESFT) / Ecological Structured Family Therapy – [Gregory](#) e.a. (2019)
Zie ook: [Cădariu & Rad](#) (2025)
 - Universal Family Competence Program 11-14 – [Serra](#) e.a. (2022)
 - Early Head Start (EHS) – [McKelvey](#) e.a. (2015)
 - Family Competence program (FCP) – [Orte](#) e.a. (2019)
- In [Sandler](#) e.a. (2019):
- Bridges – [Gonzales](#) e.a. (2013)
 - Parent Corps – [Brotman](#) e.a. (2016)
 - SAFE Children – [Fowler](#) e.a. (2014)
 - Schoolchildren and Their Families Project – [Cowan](#) e.a. (2011)
 - Triple P – [Murry](#) e.a. (2014)

Literatuurstudie

Gesprekken met burgers

(Groeps)gesprekken met professionals

Analyse CBS microdata

Secundaire analyse data W2Severe

Group Model Building Sessies

Inhoudsopgave

Gesprekken met burgers

In totaal zijn er 18 semigestructureerde interviews uitgevoerd met burgers met multiproblematiek (leeftijd vanaf 18 jaar). De interviews werden online of live uitgevoerd en met toestemming opgenomen. Het betrof 16 individuele interviews en twee groepsinterviews met meerdere gezinsleden (bij één interview vader, moeder, één broer en twee zussen aanwezig, bij andere interview man en vrouw). De gesprekken werden gevoerd door minimaal één onderzoeker van TNO, en in sommige gevallen door de Doorbraakcoach van de betreffende respondent. Bij sommige gesprekken was ook een stagiair van TNO aanwezig of ervaringsdeskundige van ExpEx. De interviews volgden een vooraf opgestelde gespreksleidraad, waarbij ruimte was voor doorvragen om dieper in te gaan op relevante onderwerpen. Voorafgaand tekenden deelnemers een toestemmingsformulier. Respondenten werd gevraagd of zij in het vervolg van het project benaderd mochten worden voor deelname aan bijeenkomsten. Burgers zijn geworven via de Doorbraakcoaches van IPW en Gemeente Den Haag. Ook zijn oproepen op LinkedIn geplaatst. De Ethische Toetsingscommissie van TNO heeft het onderzoek goedgekeurd (dossiernummer 2023-120).

De belangrijkste bevindingen zijn verwerkt in deze kennissynthese.

Literatuurstudie

Gesprekken
met burgers

**(Groeps)gesprekken
met professionals**

Analyse
CBS microdata

Secundaire analyse
data W2Severe

Group Model
Building Sessions

Inhoudsopgave

(Groeps)gesprekken met professionals

Er zijn zes focusgroepen (waarvan vier online) gehouden. Daarnaast is met twee professionals ieder een individueel interview gehouden. In totaal is met 43 personen gesproken:

- 11 beleidmakers van zowel gemeenten als organisaties
- 10 praktijkprofessionals
- 3 ervaringsdeskundigen (semi-professionals)
- 19 professionals van diverse organisaties, in 2 teams GezinsGericht Werken Den Haag

De focusgroepen werden geleid door minimaal één onderzoeker van TNO. Voor de focusgroepen was een gespreksleidraad ontwikkeld om de sessies te structureren en te begeleiden. Voorafgaand werd aan de deelnemers gevraagd om toestemming:

Zowel de interviews als de focusgroepen zijn getranscribeerd met behulp van het programma Noscribe. Vervolgens werden de transcripties thematisch geanalyseerd met behulp van het programma ATLAS.ti. Tijdens de analyse werd gebruik gemaakt van axiale codering, waarbij de codes werden georganiseerd onder de vijf verschillende bronnen van veerkracht om zo meer structuur aan te brengen en de analyse te verdiepen.

De belangrijkste bevindingen zijn verwerkt in deze kennissynthese.

Literatuurstudie

Gesprekken met burgers

(Groeps)gesprekken met professionals

Analyse CBS microdata

Secundaire analyse data W2Severe

Group Model Building Sessies

Analyse CBS microdata

Doel was om de prevalenties van complexe relaties tussen het gebruik van regelingen en voorzieningen binnen de psychosociale en sociaaleconomische domeinen door verschillende familiesystemen te onderzoeken.

Methode: Er is gebruik gemaakt van de Stapelingsmonitor 2017-2019, die microdatabestanden bevat met registratiegegevens over regelingen en voorzieningen in de psychosociale en sociaaleconomische domeinen. De Stapelingsmonitor is samengesteld door het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) in opdracht van het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. We hebben binnen deze data de meest voorkomende familiesystemen geselecteerd

Vervolgens is bepaald welke variabelen een probleemindicator zijn voor het gebruik van regelingen en voorzieningen binnen de psychosociale en sociaaleconomische domeinen en welk familielid dit betreft binnen of buiten het huishouden. De selectie van probleemindicatoren is gebaseerd op het eerder ontwikkelde model over multi-problematiek met behulp van de MARVEL-methode.⁵³ MARVEL (Method to Analyse Relations between Variables using Enriched Loops) maakt gebruik van principes uit de

steemdynamica om interacties en feedbackloops tussen probleemindicatoren en domeinen te identificeren en grafisch weer te geven.

- Psychosociale problemen bij kinderen komen het meest voor in samengestelde gezinnen en eenoudergezinnen, en het minst in gehuwde of niet gehuwde gezinnen.
- Psychosociale problemen bij de moeder komen het meest voor in eenoudergezinnen.
- Psychosociale problemen bij de moeder is de meest bepalende factor voor psychosociale problemen bij het kind, ongeacht de gezinssamenstelling.
- Sociaaleconomische problemen van de moeder en vader komen het meest voor in eenoudergezinnen waar de moeder de enige ouder in huis is.
- Sociaaleconomische problemen bij de moeder hebben een groter effect op de psychosociale problemen van het kind dan die van de vader in samengestelde en eenoudergezinnen.
- In gehuwde gezinnen beïnvloeden de sociaaleconomische problemen van de moeder direct de problemen van het kind en indirect via haar eigen psychosociale problemen die zijn ontstaan door haar sociaaleconomische problemen. Dit geldt ook voor de vader.

Literatuurstudie

Gesprekken
met burgers

(Groeps)gesprekken
met professionals

**Analyse
CBS microdata**

Secundaire analyse
data W2Severe

Group Model
Building Sessies

Inhoudsopgave

Analyse CBS microdata

- In eenoudergezinnen beïnvloeden de psychosociale problemen van de moeder direct de problemen van het kind en indirect via haar eigen sociaaleconomische problemen die zijn ontstaan door haar psychosociale problemen. Dit geldt ook voor de vader.
- Er is een grotere kans dat de psychosociale problemen die meerdere jaren geleden aanwezig waren bij kinderen die met beide ouders wonen, nog steeds aanwezig zijn nadat de ouders uit elkaar zijn. Naarmate kinderen langer in een eenoudergezin wonen, nemen de psychosociale problemen af.

Conclusie: Het familiesysteem speelt een belangrijke rol in de psychosociale en sociaaleconomische situatie van zowel ouders als kinderen. Psychosociale problemen komen vaker voor in samengestelde en eenoudergezinnen. De psychosociale en sociaaleconomische gezondheid van de moeder hebben de grootste invloed op de psychosociale gezondheid van het kind. Ondersteuning voor moeders, vooral in eenoudergezinnen, is cruciaal om het risico op psychosociale problemen bij kinderen te voorkomen of te verminderen. ⁵⁴

De belangrijkste resultaten zijn verwerkt in deze kennissynthese; daarnaast is er een [flyer](#) met de bevindingen.

Literatuurstudie

Gesprekken met burgers

(Groeps)gesprekken met professionals

Analyse CBS microdata

Secundaire analyse data W2Severe

Group Model Building Sessies

Secundaire analyse data W2Severe

Aan de hand van een bestaande dataset met 416 gezinnen met multiproblematiek, die een intensief ambulante interventie hebben ontvangen (zie overzicht) zijn de zelfredzaamheid van (subgroepen van) gezinnen in kaart gebracht. Zelfredzaamheid is gemeten bij aanvang van de hulp, aan de hand van de Zelfredzaamheidsmatrix (ZRM) ⁵⁵ en het bijbehorende ouderschapssupplement. De zelfredzaamheid is op alle 15 domeinen van de ZRM en het ouderschapssupplement in kaart gebracht en subgroepen met soortgelijke zelfredzaamheidspatronen zijn door middel van een Latente Klassen Analyse geïdentificeerd.

We vonden dat de meerderheid van de gezinnen met multiproblematiek over het algemeen zelfredzaam was bij aanvang van de hulp. Echter, bleken ze iets minder zelfredzaam op het gebied van huiselijke relaties, mentale problemen en sociaal-emotionele ondersteuning van de kinderen. Een mogelijke verklaring voor het gegeven dat deze drie domeinen eruit springen zou kunnen zijn dat het kunnen bieden van sociaal-emotionele ondersteuning en het realiseren van positieve relaties in het gezin sterk gehinderd kan worden door de aanwezigheid van mentale problemen. ⁵⁶ Aangezien mentale problemen veel voorkomen binnen gezinnen met multiproblematiek, ⁵⁷ vraagt dit specifieke aandacht in interventies om de veerkracht van deze gezinnen te kunnen versterken.

We vonden verder dat de zelfredzaamheid van de gezinnen varieert per subgroep. De grootste subgroep (46.2%) was zelfredzaam op bijna alle domeinen van de ZRM. Deze gezinnen lijken in staat om de meeste problemen en uitdagingen te overkomen, maar hebben mogelijk wel ondersteuning nodig bij het creëren van positieve relaties tussen gezinsleden, ouderschap en mentale gezondheidsproblemen bij de ouder. De tweede subgroep (43.5%) liet meer variatie zien in zelfredzaamheid over de domeinen en de derde subgroep (10.3%) was niet zelfredzaam op verschillende domeinen van de ZRM. Deze laatste twee subgroepen laten ernstiger patroon van zelfredzaamheid zien, waarbij meer en waarschijnlijk ook andere ondersteuning nodig is dan bij de eerste subgroep. De variatie in zelfredzaamheidspatronen binnen gezinnen met multiproblematiek laat zien dat er een grote diversiteit is binnen deze groep, waarbij elk gezin een unieke combinatie van problemen en krachten heeft. Deze diversiteit laat ook zien dat het belangrijk is om een brede analyse te maken van de sterke en zwakkere kanten van een gezin. Dit kan tegelijkertijd bijdragen aan meer maatwerk en integrale hulp voor deze gezinnen. ⁵⁸

Opvallend was dat de laatste twee subgroepen minder zelfredzaam waren dan de eerste subgroep op een aantal belangrijke domeinen. Dit betrof financiën, tijdsbesteding, huisvesting, lichamelijke verzorging van de kinderen,

Literatuurstudie

Gesprekken
met burgers

(Groeps)gesprekken
met professionals

Analyse
CBS microdata

**Secundaire analyse
data W2Severe**

Group Model
Building Sessies

Inhoudsopgave

Secundaire analyse data W2Severe

dagelijkse activiteiten en domeinen gerelateerd aan het sociaal netwerk (inclusief maatschappelijke participatie). De meeste van deze factoren, zoals financiële problemen, een beperkt sociaal netwerk en verminderde maatschappelijke participatie, kunnen gedragsproblemen en ouderlijke stress versterken of in standhouden. ⁵⁹ Een verminderde zelfredzaamheid op deze domeinen kan dus een sterke invloed hebben op gezinnen met multiproblematiek. Financiële problemen kunnen leiden tot stress en een ongezonde leefstijl, ⁶⁰ een beperkt sociaal netwerk kan leiden tot minder emotionele en praktische steun vanuit de omgeving ⁶¹ en verminderde maatschappelijke participatie kan leiden tot sociale isolatie. ⁶² Wanneer we de zelfredzaamheid van gezinnen met multiproblematiek willen versterken, is informatie over hun zelfredzaamheid op deze domeinen dus essentieel om passende zorg te bieden waarin ook onderliggende factoren worden meegenomen.

De belangrijkste resultaten zijn verwerkt in deze kennis-synthese; daarnaast is een artikel ingediend bij een internationaal wetenschappelijk tijdschrift.

Overzicht zes interventies

PMTO (Parent Management Training Oregon)

MST (MultiSysteem Therapie)

MDFT (Multidimensionele Familietherapie)

IAG (Intensieve Ambulante Gezinsbehandeling)

GC (Gezin Centraal methodiek)

10 voor Toekomst

Literatuurstudie

Gesprekken met burgers

(Groeps)gesprekken met professionals

Analyse CBS microdata

Secundaire analyse data W2Severe

Group Model Building Sessies

Inhoudsopgave

Group Model Building Sessies

Om beter inzicht te krijgen in de dynamiek van veerkracht binnen gezinnen die te maken hebben met multi-problematiek, is gebruik gemaakt van de MARVEL-methode (*Method to Analyse Relations between Variables using Enriched Loops*). Deze benadering vanuit *Systems Thinking* helpt om de structuur van complexe vraagstukken te verhelderen en biedt aanknopingspunten voor mogelijke handelingsperspectieven. MARVEL ondersteunt de probleemanalyse door deskundige inzichten te combineren met andere beschikbare informatiebronnen.

In dit kader zijn vier *Group Model Building-sessies* georganiseerd, elk vanuit een ander perspectief: beleidmakers, burgers, praktijkprofessionals en wetenschappers. Op basis hiervan zijn verschillende modellen ontwikkeld. Hoewel het hier gaat om zogenoemde *wicked problems*, lag de focus in dit project juist op de andere kant van de medaille: de complexiteit van veerkracht binnen gezinnen die met dergelijke problematiek worden geconfronteerd.

De ontwikkelde modellen worden hier gepresenteerd en vergeleken. Om de vier modellen te vergelijken, hebben we een inductieve thematische analyse uitgevoerd op zowel de variabelen als de *feedbackloops*. Vervolgens zijn de vier modellen samengebracht in één geïntegreerd model (Figuur 6).

De variabelen die in de verschillende modellen zijn geïdentificeerd kennen een grote overlap. In totaal behandelden de modellen 17 verschillende thema's.* Veel thema's komen in alle modellen voor, al werken sommige modellen bepaalde thema's meer in detail uit. Opvallend is dat burgers en praktijkprofessionals veel aandacht besteedden aan persoonlijke groei en zelfvertrouwen, terwijl dit in het model van wetenschappers nauwelijks werd genoemd. Dit lijkt een blinde vlek. Professionals richten zich sterk op hulpverlening, maar besteden weinig aandacht aan hulpbronnen binnen het gezin. Gezinnen leggen juist de nadruk op de relatie en het vertrouwen in hulpverlening.

* *Problemen en druk, inzicht in eigen behoeften, problemen oplossen / belasting verlagen, probleemoplossende vaardigheden, coping (gezond / ongezond), toekomstperspectief, persoonlijke groei / zelfvertrouwen, mentaal welzijn, gezinsrelaties / interacties, sociale hulpbronnen, culturele hulpbronnen, materiële hulpbronnen, hulpverlening toegang en inzet, hulpverlening aansluiting, hulpverlening (nadelige) gevolgen, hulpverlening – relatie & vertrouwen, hulpverlening overig.*

Literatuurstudie

Gesprekken
met burgers

(Groeps)gesprekken
met professionals

Analyse
CBS microdata

Secundaire analyse
data W2Severe

**Group Model
Building Sessies**

Inhoudsopgave

Group Model Building Sessies

Als we naar de feedbackloops kijken dan verschillen de modellen meer van elkaar, in totaal identificeerde we 7 thema's.* De modellen van gezinnen en professionals zijn in korte tijd gemaakt en bevatten daardoor minder uitgewerkte loops, terwijl het model van wetenschappers over een langere periode is ontwikkeld en daardoor veel completer is. Opvallend is dat beide modellen van burgers en dat van professionals, meerdere loops bevatten die gericht zijn op persoonlijke groei, terwijl het wetenschappersmodel zich richt op het abstractere thema 'hulpbronnen verzamelen'. Het wetenschappersmodel gaat ook in detail in op het omgaan met belasting, een thema dat in de burgermodellen niet voorkomt. Het professionalsmodel bevat veel variabelen over hulpverlening, maar geen feedbackloops.

De modellen overlappen en vullen elkaar aan. Deze verschillen geven vertrouwen dat de belangrijkste thema's zijn geïdentificeerd en gevalideerd.

* *Problemen aanpakken, omgaan met belasting, persoonlijke groei, negatieve spiralen, hulpbronnen verzamelen, gezinsprocessen versterken, hulpverlening.*

Literatuurstudie

Gesprekken met burgers

(Groeps)gesprekken met professionals

Analyse CBS microdata

Secundaire analyse data W2Severe

Group Model Building Sessies

Inhoudsopgave

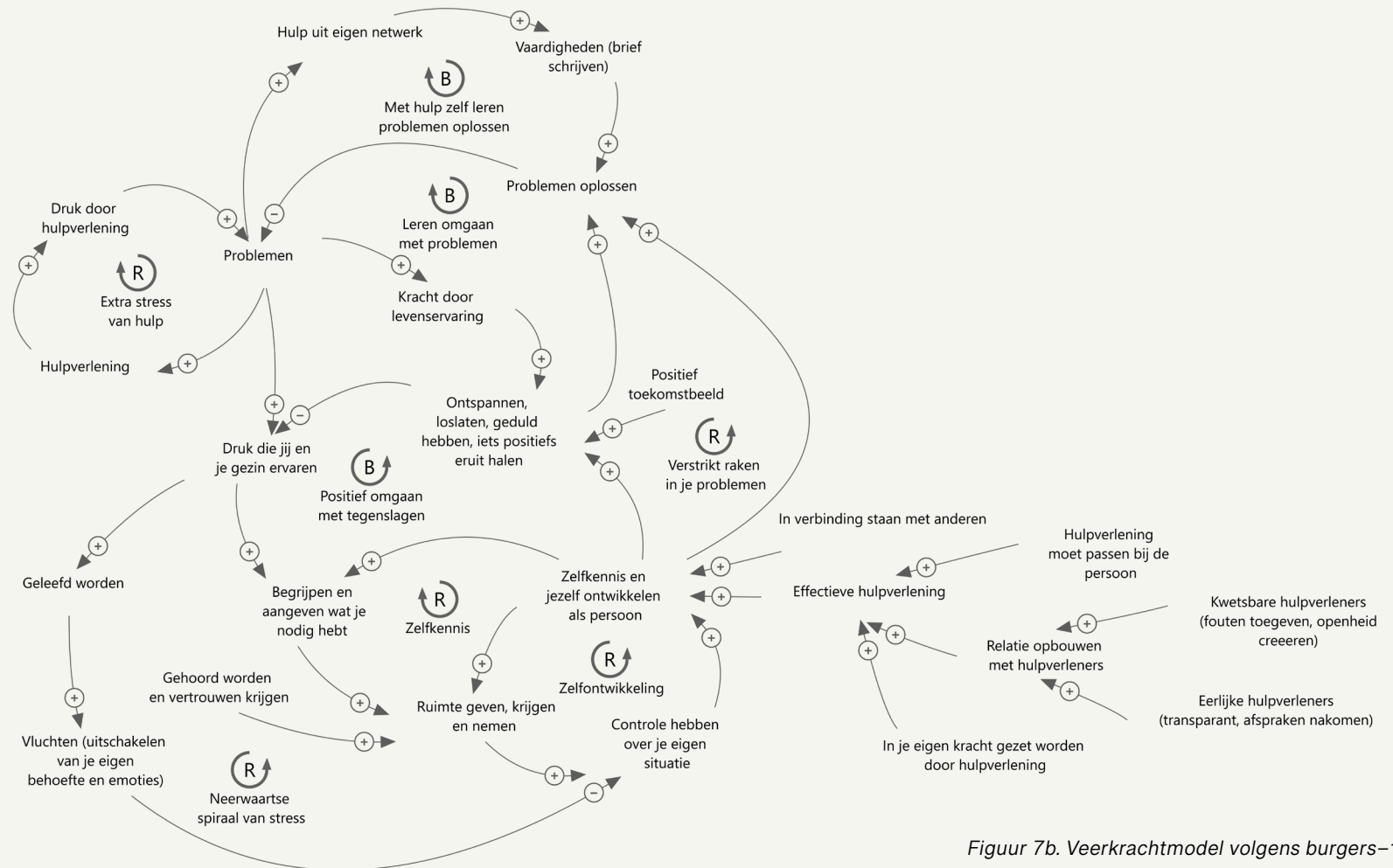
Group Model Building Sessies

Veerkrachtmodel volgens professionals en beleid

Veerkrachtmodel volgens burgers-1

Veerkrachtmodel volgens burgers-2

Veerkrachtmodel volgens onderzoekers/projectteam

Figuur 7b. Veerkrachtmodel volgens burgers-1

Literatuurstudie

Gesprekken met burgers

(Groeps)gesprekken met professionals

Analyse CBS microdata

Secundaire analyse data W2Severe

Group Model Building Sessions

Inhoudsopgave

Group Model Building Sessions

Veerkrachtmodel volgens professionals en beleid

Veerkrachtmodel volgens burgers-1

Veerkrachtmodel volgens burgers-2

Veerkrachtmodel volgens onderzoekers/projectteam

Figuur 7c. Veerkrachtmodel volgens burgers-2

Group Model Building Sessions

Veerkrachtmodel volgens professionals en beleid

Veerkrachtmodel volgens burgers-1

Veerkrachtmodel volgens burgers-2

Veerkrachtmodel volgens onderzoekers/projectteam

Literatuurstudie

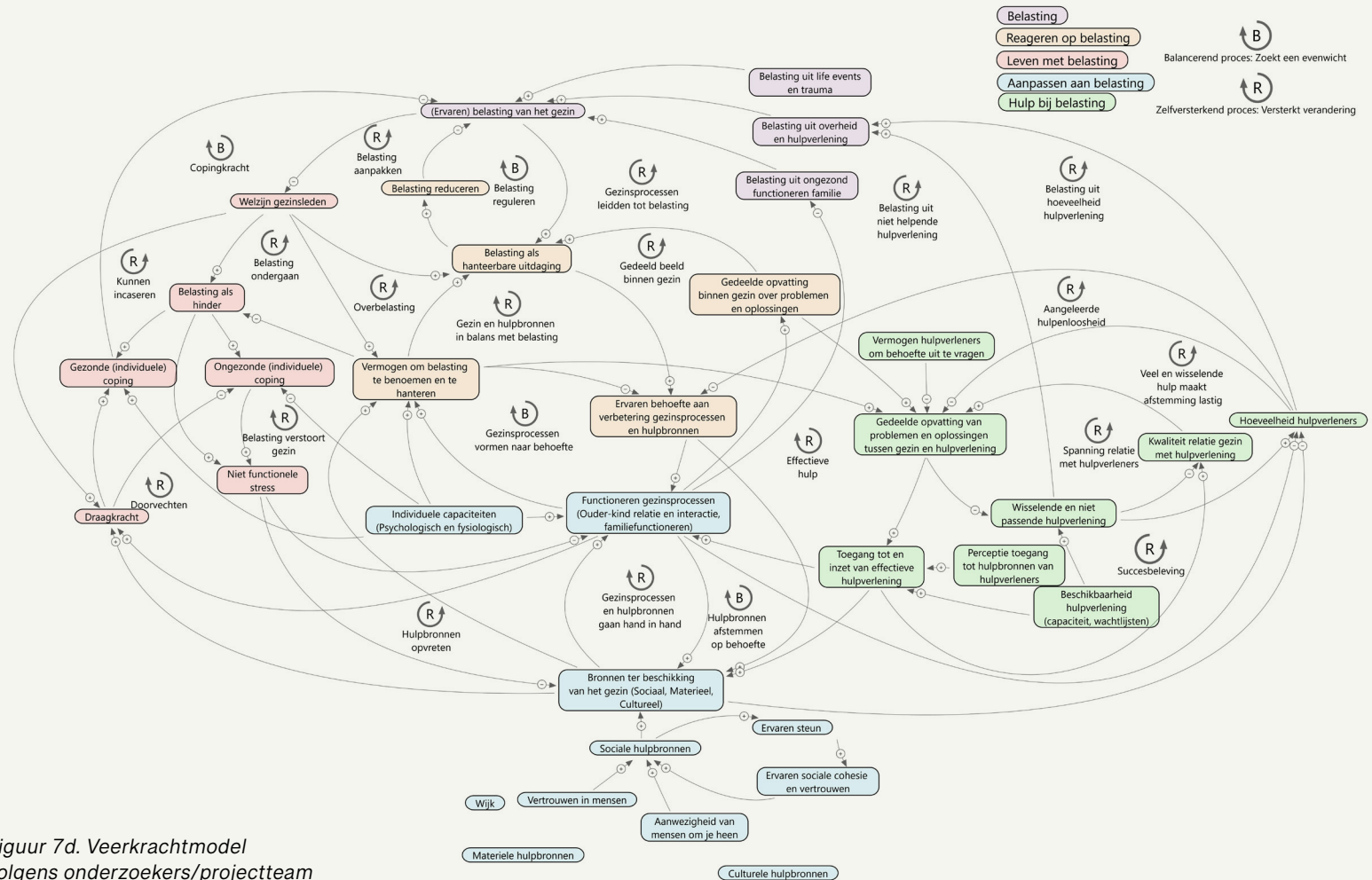
Gesprekken met burgers

(Groeps)gesprekken met professionals

Analyse CBS microdata

Secundaire analyse data W2Severe

Group Model Building Sessions

Figuur 7d. Veerkrachtmodel volgens onderzoekers/projectteam

Beperkingen en sterke kanten van het onderzoek

Beperkingen

Voor 'gezinnen met multi- of complexe problematiek' zijn wij uitgegaan van de definitie van Bodden & Deković (2010). Dit is geen harde definitie en bij de werving van burgers voor een interview of verdere participatie in het project is bijvoorbeeld niet eerst nagegaan op hoeveel domeinen er problemen waren en in hoeverre hun situatie als complex zou kunnen worden bestempeld. Bij de analyse van de CBS micro-data is dit wel toegepast door te stellen dat minimaal twee van de drie domeinen (sociaal-economisch, psychosociaal jeugdige en psychosociaal volwassene) problematisch zou moeten zijn om als gezin met complexe problematiek mee te tellen.

Door deelnemers alleen via het Doorbraaklab en IPW te werven, dreigde één criterium de overhand te krijgen, namelijk het 'vastlopen in het vinden van oplossingen voor problemen'. Daarom zijn deelnemers in tweede instantie ook geworven via andere kanalen (sneeuwbalmethode, LinkedIn, netwerk van organisaties).

Selectiebias is daarbij evengoed niet uit te sluiten. Burgers die openstonden voor een gesprek en verdere deelname zijn vermoedelijk mensen die mondig zijn en al hulp hadden (gehad). Burgers die geen hulp zoeken en geïsoleerd leven hebben we in dit project niet kunnen includeren.

Bij aanvang van het project zijn we uitgegaan van gezinnen. Daarbij was de bedoeling om verschillende leden van een gezin te betrekken, waaronder ook jongeren. Dit is niet gelukt, vermoedelijk in verband met schaamte bij de jongeren in een gezin. Om de stem van jongeren mee te nemen in het project zijn jongeren apart voor deelname geworven. Om die reden zijn we in de loop van het project gaan spreken van 'burgers' in plaats van 'gezinnen'. Specifieke ouderenproblematiek (65+) maakte echter geen deel uit van het onderzoek.

Gezinnen met multiproblematiek worden in de internationale literatuur (behalve in België en Duitsland) niet als zodanig beschreven maar komen naar voren als kwetsbare groep in onderzoek naar armoede. Dit bleek een beperking voor een literatuurstudie naar veerkracht in gezinnen met multiproblematiek. Daarom is in de literatuurstudie gekeken naar 'veerkracht' in het algemeen en 'gezinsveerkracht' in het bijzonder (niet specifiek in gezinnen met multiproblematiek). Omdat de aanwezigheid van (chronische) tegenslag, oftewel 'problematiek', een voorwaarde is om veerkracht überhaupt te zien, vormde dit uiteindelijk geen belemmering. Daarbij zijn we uitgegaan van chronische tegenslag en 'kantelpunten': tegenslag met een domino-effect naar meer problemen en andere domeinen -niet van enkelvoudige tegenslag.

Beperkingen en sterke kanten van het onderzoek

Om diezelfde reden zijn de uitkomsten van de literatuurstudie naar Nederlandse interventies ook niet goed vergelijkbaar met de die van de literatuurstudie naar buitenlandse interventies.

Bij de analyse van de W2Severe data is gebruik gemaakt van de uitkomsten op de ZRM (ZelfRedzaamheidsMatrix). Daarbij was de aanname dat de ZRM ook iets zegt over veerkracht in deze gezinnen. Opgemerkt moet worden dat 'veerkracht' niet op voorhand als uitkomst was bedoeld in de W2Severe studie, noch bij de onderzochte zes interventies. Veerkracht is een begrip dat de laatste jaren in Nederland in opkomst kwam en stond minder op de voorgrond ten tijde van de ontwikkeling van de (handleidingen van de) interventies. Het is goed mogelijk dat professionals in de uitvoeringspraktijk van de interventies, wel werken aan het versterken van de veerkracht van het gezin en gezinsleden.

Sterke kanten

Een sterke kant van dit onderzoek betreft de betrokkenheid van burgers die ervaring hebben met multiproblematiek. We hebben meerdere keren met hen gesproken en daarbij samengewerkt met ervaringsdeskundigen van stichting Expex. Het samenwerken met ervaringsdeskundigen zorgde voor een betere aansluiting bij de belevingswereld van burgers met multiproblematiek. Ook komen er dan andere onderwerpen aan bod, wat voor diepere gesprekken

en inzichten zorgt. Burgers hebben tevens deelgenomen aan de *Group Model Building* sessies en een deel is actief betrokken in de tweede projectfase, in het *Resilience Lab*.

Een sterkte is ook dat we een complexiteitsbenadering hebben toegepast wat een heel realistisch beeld heeft gegeven van de dynamiek tussen problematiek en veerkracht in gezinnen en bij individuele burgers. Het samen met burgers ontwikkelen van modellen in zogenaamde *Group Model Building* sessies was experimenteel maar bleek heel goed mogelijk èn zinvol.

De kracht van dit onderzoek is onderwerp zelf: niet eerder is de veerkracht van burgers die veel en langdurige tegenslag ondervinden, in Nederland onderzocht. Daarbij hebben we een mix van methoden toegepast: literatuuronderzoek, interviews en focusgroepen, analyses van kwantitatieve data en modelleringen. In de gesprekken en modelontwikkeling hebben we steeds vier perspectieven betrokken: die van burgers, beleidmakers, praktijkprofessionals en wetenschappers. Die mix van bronnen en methoden maken het onderzoek sterker en geven een breed beeld van de betekenis van veerkracht in gezinnen met complexe problematiek.

In de tweede fase van het project: het valoriseren van kennis in het *Resilience Lab*, hebben deze vier perspectieven ook weer een plek.

Literatuurlijst

1. Bodden, D. & Deković, M. (2010). Multiprobleemgezinnen ontrafeld. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 49.
2. Pannebakker, N. M., Kocken, P. L., Theunissen, M. H. C., van Mourik, K., Crone, M. R., Numans, M. E., & Reijneveld, S. A. (2018). Services use by children and parents in multiproblem families. *Children and Youth Services Review*, 84, 222-228.
3. Patterson, J.M. (1988) Families Experiencing Stress. The Family Adjustment and Adaptation Response Model. *Family Systems Medicine*, Vol. 6, No. 2
4. Veldhuis, G., Visker, O., Van dommelen, P. (2022) *MPG: Microdata analyse*. Den Haag/Leiden. TNO.
5. Baartman, H. (1988). Intensieve thuishulp voor multi-probleemgezinnen. *Nederlands Tijdschrift voor Opvoeding, Vorming en Onderwijs*, 6, 310-322.
6. Bodden, D. & Deković, M. (2010). Multiprobleemgezinnen ontrafeld. *Tijdschrift voor Orthopedagogiek*, 49.
7. Ghesquière, P. (1993). *Multi-problem gezinnen. Problematische hulpverleningssituaties in perspectief*. Leuven/Apeldoorn: Garant
8. Holwerda, A., Reijneveld, S.A., & Jansen, D.E.M.C. (2014) *De effectiviteit van hulpverlening aan multiprobleemgezinnen: een overzicht*. Groningen. UMCG.
9. Kruiter, H. & F. Kellerman (2019) *Stapelingsproblematiek in het sociale domein*. Utrecht. Instituut voor Publieke Waarden.
10. Steketee, M.J. & Vandenbroucke, M. (2010) *Typologie voor een strategische aanpak van multiprobleemgezinnen in Rotterdam. Een studie in het kader van Klein maar Fijn - CEPHIR*. Utrecht. Verwey-Jonker Instituut.
11. Steketee, M.J., Jansma, A., & R. Gilsing (2015) *Wat werkt bij multiprobleemgezinnen?* Utrecht. Verwey-Jonker Instituut.
12. Tausendfreund, T., Knot-Dickscheit, J., Schulze, G. C., Knorth, E. J., & Grietens, H. (2016). Families in multi-problem situations: Backgrounds, characteristics, and care services. *Child & Youth Services*, 37(1), 4-22.
13. Veldhuis, G.A., Deuten, S., Vink, R.M., Wildeman, I., Lanting, C.C., & Bannenberg, L.W.P. (2020). Developing systemic Public Policy Theory for Multiproblem Households. *In 38th International Conference of the System Dynamics Society* Bergen, Norway, 2020.
14. Visscher L, Reijneveld SA, Knot-Dickscheit J, van Yperen TA, Scholte RHJ, Delsing MJMH, Evenboer KE, Jansen DEMC. (2021) Toward tailored care for families with multiple problems: A quasi-experimental study on effective elements of care. *Fam Process*.
15. Visscher, L., Reijneveld, S.A., Knot-Dickscheit, J., Van Yperen, T.A., Scholte, R.H.J., Delsing, M.J.M.H., Evenboer, K.E., & Jansen, D.E.M.C. (2021). Toward tailored care for families with multiple problems: A quasi-experimental study on effective elements of care. *Family Process*, 61(2), 571-590.
16. Fassaert, T, Lauriks, S, van de Weerd, S, Theunissen, J, Kikkert, M, Dekker, J, Buster, M, & de Wit, M. (2014) Psychometric properties of the Dutch version of the self-sufficiency matrix (SSM-D). *Community Ment Health J*, 50(5), 583-590. doi.org/10.1007/s10597-013-9683-6
17. Dommelen, P. & Vink, R.M. (2025) Factsheet *Welzijn moeder meest bepalend voor welzijn kind*. *Psychosociale en Sociaaleconomische Veerkracht in Familiesystemen*. Leiden. TNO

Literatuurlijst

18. Veldhuis, G. A., van Scheepstal, P., Rouwette, E., & Logtens, T. (2015). Collaborative problem structuring using MARVEL. *EURO Journal on Decision Processes*, 3(3-4), 249-273. doi.org/10.1007/s40070-015-0045-1
19. Ungar, M. (2016). Varied patterns of family resilience in challenging contexts. *Journal of Marital and Family Therapy*, 42, 19-31. doi.org/10.1111/jmft.12124
20. Maurović, I., Liebenberg, L., & Ferić, M. (2020). A Review of Family Resilience: Understanding the Concept and Operationalization Challenges to Inform Research and Practice. *Child Care in Practice*, 26(4), 337-357. doi.org/10.1080/13575279.2020.1792838
21. Ungar, M. (2011). The social ecology of resilience: Addressing contextual and cultural ambiguity of a nascent construct. *American Journal of Orthopsychiatry*, 81(1), 1-17.
22. Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., Koss, M. P., & Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American Journal of Preventive Medicine*, 14(4), 245-258. [doi.org/10.1016/S0749-3797\(98\)00017-8](https://doi.org/10.1016/S0749-3797(98)00017-8)
23. Masten, A. S., & Monn, A. R. (2015). Child and Family Resilience: A Call for Integrated Science, Practice, and Professional Training. *Family Relations*, 64(1), 5-21. doi.org/10.1111/fare.12103
24. Walsh, F. (2016). Applying a Family Resilience Framework in Training, Practice, and Research: Mastering the Art of the Possible. *Family Process*, 55(4), 616-632. doi.org/10.1111/famp.12260
25. Shevell, M.C. & Denov, M.S. (2021) A multidimensional model of resilience: Family, community, national, global and inter-generational resilience, *Child Abuse & Neglect*, Volume 119 - 2
26. Ungar, M. (2015). Practitioner Review: Diagnosing childhood resilience – a systemic approach to the diagnosis of adaptation in adverse social and physical ecologies. *Journal Of Child Psychology And Psychiatry*, 56(1), 4-17. doi.org/10.1111/jcpp.12306
27. Ungar, M. (2016). Varied patterns of family resilience in challenging contexts. *Journal of Marital and Family Therapy*, 42, 19-31. doi.org/10.1111/jmft.12124
28. Ungar, M. (2004). A Constructionist Discourse on Resilience: Multiple Contexts, Multiple Realities Among At-Risk Children and Youth. *Youth & Society*, 35(3), 341-365. doi.org/10.1177/0044118X03257030
29. Ungar, M. (2016). Varied patterns of family resilience in challenging contexts. *Journal of Marital and Family Therapy*, 42, 19-31. doi.org/10.1111/jmft.12124
30. Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *American Psychologist*, 32(7), 513-531. doi.org/10.1037/0003-066X.32.7.513

Literatuurlijst

31. Veldhuis, G. A., Smits-Clijisen, E. M., & van Waas, R. P. (2024). Techniques to enhance the public policy impact of qualitative system dynamics models. *System Dynamics Review*, 40(4), e1758. publications.tno.nl/publication/34642010/ljGs93/veldhuis-2023-techniques.pdf
32. Walsh, F. (2016). Applying a Family Resilience Framework in Training, Practice, and Research: Mastering the Art of the Possible. *Family Process*, 55(4), 616–632. doi.org/10.1111/famp.12260
33. Fekkes, M., de Wolff, M., & Rutgers, L. (2023). *Eindrapportage metaonderzoek veerkracht: Een metaonderzoek naar individuele en collectieve veerkracht van de samenleving* (TNO-rapportnummer R10055). TNO. publications.tno.nl/publication/34641437/wbgUsh/TNO-2023-R10055.pdf
34. Llistosella, M., Castellvi, P., Limonero, J. T., Ortiz, C. P., Baeza-Velasco, C., & Gutiérrez-Rosado, T. (2022). Development of the Individual and Environmental Resilience Model among children, adolescents and young adults using the empirical evidence: An integrative systematic review. *Health & Social Care in The Community*, 30(6). doi.org/10.1111/hsc.13899
35. Masten, A. S. (2018). Resilience Theory and Research on Children and Families: Past, Present, and Promise. *Journal Of Family Theory & Review*, 10(1), 12–31. doi.org/10.1111/jftr.12255
36. Bonanno, G. A., Romero, S. A., & Klein, S. I. (2015). The Temporal Elements of Psychological Resilience: An Integrative Framework for the Study of Individuals, Families, and Communities. *Psychological Inquiry*, 26(2), 139–169. doi.org/10.1080/1047840x.2015.992677
37. Ungar, M. (2015). Practitioner Review: Diagnosing childhood resilience – a systemic approach to the diagnosis of adaptation in adverse social and physical ecologies. *Journal Of Child Psychology And Psychiatry*, 56(1), 4–17. <https://doi.org/10.1111/jcpp.12306>
38. Racine, N., Eirich, R., & Madigan, S. (2022). Fostering resilience in children who have been maltreated: A review and call for translational research. *Canadian Psychology / Psychologie Canadienne*, 63(2), 203–213.
39. O.a. Patterson, J.M. (1988) Families Experiencing Stress. The Family Adjustment and Adaptation Response Model. *Family Systems Medicine*, Vol. 6, No. 2
40. Walsh, F. (2016a) Family resilience: a developmental systems framework. *European Journal of developmental psychology* dx.doi.org/10.1080/17405629.2016.1154035
41. Dommelen, P. & Vink, R.M. (2025) Factsheet: *Welzijn moeder meest bepalend voor welzijn kind*. *Psychosociale en Sociaaleconomische Veerkracht in Familiesystemen*. Leiden. TNO publications.tno.nl/publication/34645206/yIKlvrnw/TNO-2025-veerkracht.pdf
42. Walsh F. (2016b). Applying a Family Resilience Framework in Training, Practice, and Research: Mastering the Art of the Possible. *Family process*, 55(4), 616–632. doi.org/10.1111/famp.12260
43. Masten A.S. & Barnes A.J. (2018) Resilience in Children: Developmental Perspectives. *Children (Basel)*. 17;5(7):98. doi.org/10.3390/children5070098

Literatuurlijst

44. Chater, N., & Loewenstein, G. (2022). The i-frame and the s-frame: How focusing on individual-level solutions has led behavioral public policy astray. *Behavioral And Brain Sciences*, 46. doi.org/10.1017/s0140525x22002023
45. Boncinelli, L., Dallinger, L. & Distefano, T. (2025) C-frame thinking: Embedding behavioral economics into ecological economics. *Ecological Economics*, Volume 227, 108373. doi.org/10.1016/j.ecolecon.2024.108373
46. Medendorp-Meems, C. J. (2024). *Veerkracht versterkende elementen in gezinsgerichte interventies: Kwalitatief onderzoek naar veerkracht versterkende elementen in gezinsgerichte interventies* [Masterthesis, Rijksuniversiteit Groningen]. Student Theses Faculty of Behavioural and Social Sciences. gmwpublic.studenttheses.ub.rug.nl/4464/
47. Visscher, L., Lepe, A., Evenboer, K.E., Scholte, R.H.J., van Empelen, P., Vink, R.M. & Reijneveld, S.A. (submitted 2025) *The self-sufficiency of families with multiple problems*.
48. Visscher, L., Jansen, D., Scholte, R., Van Yperen, T., Evenboer, K., & Reijneveld, S. (2022). Elements of care that matter: Perspectives of families with multiple problems. *Children And Youth Services Review*, 138, 106495. doi.org/10.1016/j.childyouth.2022.106495
49. Fassaert, T, Lauriks, S, van de Weerd, S, Theunissen, J, Kikkert, M, Dekker, J, Buster, M, & de Wit, M. (2014) Psychometric properties of the Dutch version of the self-sufficiency matrix (SSM-D). *Community Ment Health J*, 50(5), 583-590. doi.org/10.1007/s10597-013-9683-6.
50. Universiteit van Utrecht. asreview.nl
51. Braun, V. and Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3 (2). pp. 77-101.
52. C.J. Medendorp-Meems (2014) *Veerkracht versterkende elementen in gezinsgerichte interventies*. Masterthesis Orthopedagogiek, Faculteit der Gedrags- en Maatschappijwetenschappen Rijksuniversiteit Groningen.
53. Veldhuis, G.A., Deuten, S., Vink, R.M., Wildeman, I., Lanting, C.C., & Bannenbergh, L.W.P. (2020). Developing systemic Public Policy Theory for Multiproblem Households. In *38th International Conference of the System Dynamics Society* Bergen, Norway, 2020.
54. Dommelen, P. van & Vink, R.M. (2025) *Welzijn moeder meest bepalend voor welzijn kind*. Leiden: TNO Child Health. repository.tno.nl/SingleDoc?docId=75236
55. Fassaert, T, Lauriks, S, van de Weerd, S, Theunissen, J, Kikkert, M, Dekker, J, Buster, M, & de Wit, M. (2014) Psychometric properties of the Dutch version of the self-sufficiency matrix (SSM-D). *Community Ment Health J*, 50(5), 583-590. doi.org/10.1007/s10597-013-9683-6
56. O.a.: Smith, M. (2004). Parental mental health: disruptions to parenting and outcomes for children. *Child & Family Social Work*, 9(1), 3-11.
57. Bodden, D. H., & Deković, M. (2016). *Multiproblem families referred to youth mental health: What's in a name? Family process*, 55(1), 31-47.

Literatuurlijst

58. Nootboom, L. A., Van Den Driesschen, S. I., Kuiper, C. H. Z., Vermeiren, R. R. J. M., & Mulder, E. A. (2020). An integrated approach to meet the needs of high-vulnerable families: a qualitative study on integrated care from a professional perspective. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 14(1), 1-17
59. Hernandez, L., Montgomery, M. J., & Kurtines, W. M. (2006). Identity distress and adjustment problems in at-risk adolescents. *Identity*, 6(1), 27-33.
60. Conger, R. D., Conger, K. J., & Martin, M. J. (2010). Socioeconomic status, family processes, and individual development. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 685-704.
61. Cochran, M., & Niego, S. (2002). Parenting and social networks. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting: Social conditions and applied parenting* (pp. 123–148). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
62. Almeida, I. L. D. L., Rego, J. F., Teixeira, A. C. G., & Moreira, M. R. (2021). Social isolation and its impact on child and adolescent development: a systematic review. *Revista Paulista de Pediatria*, 40, e2020385.